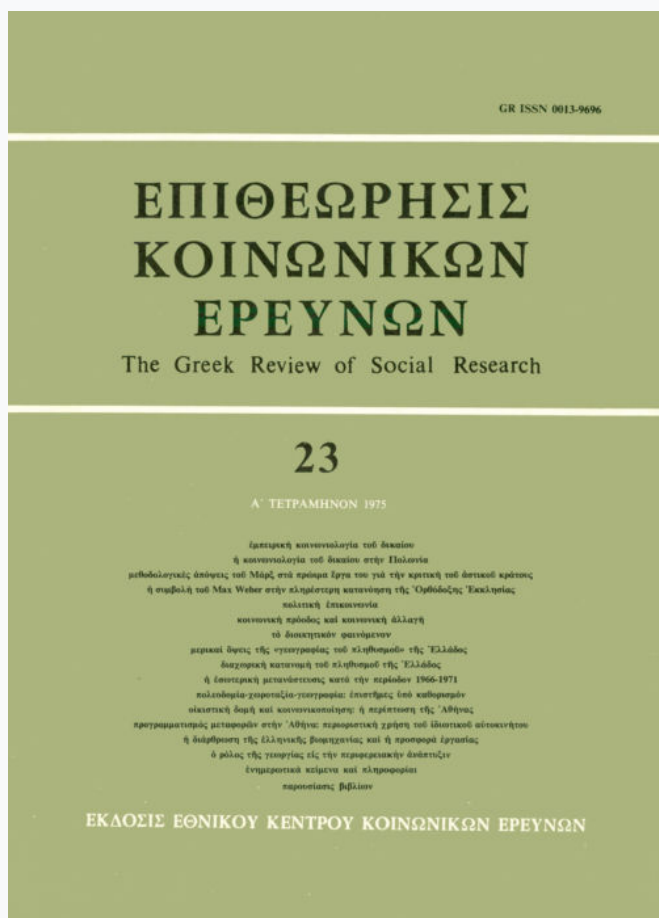

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Μερικαί όψεις της "γεωγραφίας του πληθυσμού" της Ελλάδος

Μελέτης Δ. Θεόφιλος

doi: [10.12681/grsr.481](https://doi.org/10.12681/grsr.481)

Copyright © 1975, Μελέτης Δ. Θεόφιλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Θεόφιλος Μ. Δ. (1975). Μερικαί όψεις της "γεωγραφίας του πληθυσμού" της Ελλάδος. *The Greek Review of Social Research*, 23, 85–102. <https://doi.org/10.12681/grsr.481>

μερικαὶ ὀψεις τῆς «γεωγραφίας τοῦ πληθυσμοῦ» τῆς Ἑλλάδος

τοῦ
Μελετιοῦ Δ. Θεοφίλου

*Δρος Ἀνθρωπογεωγράφου
Ἐπιστημονικοῦ Συνεργάτου
τοῦ ΕΚΚΕ*

1. γενικά δημογραφικά χαρακτηριστικά

Τὰ στοιχεῖα τῆς Γενικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς 14ης Μαρτίου 1971 ἀποκαλύπτουν κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον τὰς πληθυσμιακὰς ἀνακατατάξεις καὶ ἀναστατώσεις τὰς ὁποίας ἐγνώρισεν ἡ Ἑλλάς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καὶ συνθέτουν μίαν μελανὴν εἰκόνα τῆς συγχρόνου δημογραφίας τῆς χώρας. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν ἀνῆλθεν εἰς 8.768.641 κατοίκους, παρουσίασε δηλαδὴ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 αὐξήσιν κατὰ 380.088 ἄτομα, κινήσεις βραδέως μὲ μέσον ρυθμὸν μόλις 0,45% ἐτησίως.

Ἡ αὐξήσις αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς μικροτέρα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δεκαετίαν 1951-1961 (μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν 1951 καὶ 1961, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶχε παρουσιάσει αὐξήσιν κατὰ 755.000 ἄτομα, κινήσεις μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 0,95%) καὶ λίαν χαμηλὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ διεθνῆ ἐπίπεδα (εἰς τὴν Γαλλίαν 1,1% ἐτησίως μεταξὺ 1962-1968 καὶ γενικῶς εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ ΟΟΣΑ, ἐξαιρέσει τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἱρλανδίας καὶ τῆς Φινλανδίας).

Ὁ χαμηλὸς καὶ συνεχῶς ἐπιβραδυνόμενος ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς μεταναστεύσεως (ἐξωτερικὴ μετανάστευσις καὶ ἀγροτικὴ ἐξοδος) καὶ τὴν μείωσιν τῆς γεννητικότητος. Πράγματι, ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ἀπερρόφησεν ἄτομα ἐδρiscόμενα εἰς τὴν πλέον ἀκμαίαν ἡλικίαν τῶν 20-45 ἐτῶν, προεργζόμενα κυρίως ἀπὸ τὰς ἀγροτικὰς καὶ ἡμιαστικὰς περιοχάς, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀστικὰς τοιαύτας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπέλθουν βαθεῖαι μεταβολαὶ εἰς τὴν καθ' ἡλικίαν διάρθρωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ, παραλλήλως, ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος ἐπέφερε περαιτέρω μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου—ἀπασχολουμένων κυρίως εἰς τὴν γεωργίαν—καὶ συγκέντρωσιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς δύο μόνον πολεοδομικά συγκροτήματα, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀρκεῖ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐνῶ ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς χώρας ἠδῆξήθη, κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα, μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 0,45%, ὡς ἀνεφέρθη, ὁ πληθυσμὸς τῆς περιφερείας Ἀθηνῶν ἠδῆξήθη μὲ ἐπταπλάσιον ρυθμὸν, ἥτοι 3,2%. Αἱ ἀνωτέρω ἀνισότητες εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν κατανομήν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὀμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ, ὡς καὶ γενικώτερον ἡ δημογραφικὴ κατάρρευσις τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου, εἶναι ἀποτυπωμένα εἰς τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 1971 δεικνύει ὅτι ὄχι μόνον τὰ χωριά χάνουν, ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, τὸ ἥμισυ τοῦ ἐνεργοῦ τῶν πληθυσμοῦ, ἀλλὰ καὶ αἱ μικραὶ πόλεις καὶ αὐτὰ τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν: Εἰς τὴν μεσημβρινὴν Πελοπόννησον 4 πόλεις φθίνουσιν. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, αἱ Σέρραι, ἡ Δράμα καὶ τὸ

Κιλκίς ὑφίστανται τὸν ἀντίκτυπον τῆς αἱμορραγίας ἡ ὁποία ἐπληξε τὰ χωριά τῶν περιοχῶν τῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι σύγχρονον. Μέχρι τοῦ 1961 τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα ὠρισμένων περιοχῶν ἦτο συνδεδεμένον μετὰ τὸ κοινωνικοοικονομικὸν πρόβλημα τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Ἀπὸ τὸ 1961 ἡ κατάστασις μετεβλήθη ριζικῶς. Τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα παρουσιάζεται γενικευμένον, αἱ κρυσταλλῶς ἀπελπισίας καταφθάνουν ἀπὸ βλαστὰς περιοχῶς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ χέρσου παρουσιάζεται παντοῦ: ἔχουν προσβληθῇ τόσον αἱ ὄρειναι καὶ ἀκριτικαὶ περιοχαὶ — παραδοσιακαὶ ζῶναι ἀγροτικῆς ἐξόδου καταδικασμένοι εἰς θάνατον— ὅσον καὶ αἱ πεδιναὶ περιοχαὶ καὶ πλουσίαι ζῶναι, ὅπου ἀναπτύσσονται ἐξειδικευμένοι καλλιέργειαι: πεδιάδες Ἄρτης, Ἡλείας, γόνιμος ἡμισέληνος (croissant fertile), Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Θράκης.¹

Ἐξετάζομεν ἐν συνεχείᾳ τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἀνακατατάξεις καὶ ἐξελιξίεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος.

2. ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν χρόνον

α) Ἡ κατὰ «περιοχάς»² κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ

Ἡ ἄνισος κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἄκρας διασπορᾶς αὐτοῦ εἰς τὸν ἐλληνικὸν χρόνον

1. Περὶ τῶν ἀνωτέρω βλέπε καὶ τὰ ἔργα τῶν: M. Sivignon, «L'Évolution démographique de la Grèce pendant la dernière décennie (1961-1971)», εἰς *Revue de géographie de Lyon*, No. 1, 1972. M. Παπαδόκη καὶ Γ. Σιάμπου, «Ἐξελιξίεις καὶ προοπτικαὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, 1920-1985, ΕΚΚΕ, Ἀθήναι 1973. M. Θεοφίλου, «Τὰ χωριά μας, ἰδίως τὰ ὄρεινά, εἶναι ἀποικίαι καταδίκων». Μηνιμοῖρις ἡ πραγματικότης» (Τὰ προβλήματα καὶ αἱ τάσεις τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν σκοπιάν ἐνὸς ἀνθρωπογεωγράφου). Ἀρθρον ὑπὸ δημοσίευσιν. Guy Burgel, *Unité et diversité des paysages agraires grecs*, Communication au colloque de Perouse sur les paysages ruraux méditerranéens. Ἐπίσης, Ἑθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, *Οικονομικὰ ἐξελιξίεις*, Ὀκτωβρίου καὶ Νοεμβρίου 1972, ἀριθ. 82 καὶ 83. Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, *Ἡ ἐλληνικὴ Οἰκονομία κατὰ τὸ ἔτος 1971*, Ἀθήναι 1972.

2. Δεὸν νὰ διευκρινισθῇ ἐνταῦθα διὰ τὸν τὸν ὄρον «περιοχάς» ἐννοοῦμεν τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Πρέπει ὅμως νὰ εἴπωμεν διὰ τῆς ἐννοίας τῆς «περιοχῆς» (région) ὑπὸ ἀσθητὴν γεωγραφικὴν ἄνωγιν, δὲν πρέπει νὰ συγχέεται καὶ νὰ ταυτίζεται μετὰ τὴν γεωγραφικὴν διαμέρισμα. Ὡς ὁρθὸς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς B. Kayser, «Εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ περιοχαὶ—γεωγραφικὰ διαμερίσματα—ἀποτελοῦν ἀπλῶς μονάδας στατιστικοῦ ὑπολογισμοῦ χωρὶς αὐτοτελὴ ὑπερῶν, τὰ δὲ ὄρια τῶν γενικῶς ἀνταποκρίνονται μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν παρά εἰς τὴν γεωγραφίαν». *Géographie humaine de la Grèce*, CSSA καὶ PUF, Paris 1964, σ. 7. Ἡ ΕΣΥΕ διαίρει τὴν χώραν εἰς δέκα περιοχάς (γεωγραφικὰ διαμερίσματα), ἡ διαίρεσις δὲ αὕτῃ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς διοικητικὴν ὑποδιαίρεσιν. Διοικητικῶς ἡ Ἑλλάς διαίρεται σήμερον εἰς 52 νομοὺς ὑποδιαιρουμένους εἰς 147 ἐπαρχίας (ἐναντί 146 τὸ 1961), εἰς τὰς ὁποίας κατανέμονται 256 δήμοι καὶ 5.805 κοινότητες. Αἱ ἐπαρχίαι οὐδεμίαν ἔχουν σήμερον πραγματικὴν διοικητικὴν ὑπόστασιν. Βλέπε καὶ Δ. Γ. Τσαούση, *Μορφολογία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἀθήναι 1971, σ. 89.

ἀποτελεῖ θεμελιώδες στοιχεῖον τῆς «Γεωγραφίας τοῦ πληθυσμοῦ» (*Géographie de la population*) τῆς Ἑλλάδος, τῆς ἀνθρωπογεωγραφίας τῆς χώρας γενικώτερον. Ὁ τεμαχισμὸς τῶν ἀνθρωπίνων ἐνοτήτων, ἡ διασπορὰ τοῦ πληθυσμοῦ εἰς πλῆθος μικρῶν οἰκισμῶν, κατεσπαρμένων ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰς τὰ πλέον δυσπρόσιτα, εἰς τὰ πλέον ἀκατάλληλα καὶ πτωχὰ σημεία, δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς φυσικοὺς ἀλλὰ, κατ' ἐξοχήν, εἰς ἱστορικοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι πρέπει πάντοτε νὰ ἐξετάζονται καὶ νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν πρὸς ἀκριβῆ ἐκτίμησιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἀνισορροπιῶν αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται εἰς τὴν δημογεωγραφικὴν δομὴν τῆς Ἑλλάδος.³

Συμφώνως πρὸς τὴν Ἀπογραφὴν Πληθυσμοῦ τοῦ 1971 ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ «περιοχάς» (γεωγραφικὰ διαμερίσματα) ἔχει ὡς κάτωθι:

ΠΙΝΑΞ 1: Ἐπιφάνεια, πληθυσμὸς καὶ ἑκατοστιαία κατανομή αὐτῶν κατὰ «περιοχάς» (γεωγραφικὰ διαμερίσματα), 1971

Γεωγραφικὰ διαμερίσματα	Ἐπιφάνεια εἰς τ. χλμ.	%	Ἀριθμὸς κατοίκων	%
Σύνολον Ἑλλάδος	131.944	100	8.768.641	100
1. Περιφέρεια Πρωτευούσης	433	0,3	2.540.241	28,9
2. Λοιπὴ Στερὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία	24.475	18,5	992.077	11,3
3. Πελοπόννησος	21.439	16,3	986.912	11,2
4. Ἰόνιοι Νῆσοι	2.307	1,7	184.443	2,10
5. Ἠπειρος	9.203	7,0	310.334	3,5
6. Θεσσαλία	13.904	10,5	659.913	7,5
7. Μακεδονία	34.203	25,9	1.890.684	21,5
8. Θράκη	8.578	6,5	329.582	3,7
9. Νήσοι Αἰγαίου	9.071	6,9	417.813	4,7
10. Κρήτη	8.331	6,3	456.642	5,2

Πηγή: Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1971.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος διαπιστοῦται ἀμέσως ὅτι ἐλέχθη ἀνωτέρω περὶ τῆς ἀνίστου κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ἐλληνικὸν χρόνον, καὶ ἐπισημαίνεται τὸ καταπληκτικὸν φαινόμενον τῆς συγκεντρώσεως αὐτοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσιν. Ὀλόκληρος ὁ βορειοελλαδικὸς χώρος (Ἠπειρος, Μακεδονία, Θράκη) δὲν ἄρκει διὰ τὴν ἀντισταθμίση τὸν τεράστιον ἀθηναϊκὸν ὄγκον. Μὲ ἐπιφάνειαν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ 0,3% τῆς συνολικῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας, ἡ περιοχὴ Τ.Δ. Πρωτευούσης συγκεντρώνει τὸ 28,9% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἀκολουθεῖ ἡ Μακεδονία (συμπεριλαμβανομένου τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης), ἡ ὁποία, καλύπτουσα ἑκτασιν 26% τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς χώρας, συγκεντρώνει τὸ 21,6% τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Ἐκ τοῦ ὑπὸ ἀνάλυσιν πίνακος ἀποκαλύπτονται καὶ ἕτερα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα.

3. Βλέπε καὶ M. Θεοφίλου, *La vie agropastorale, dans un village montagnard d'Épire* (Problèmes de développement socioéconomique), ἀνέκδοτος διδακτορικὴ διατριβή (Στρασβούργον 1973). Ἐπίσης B. Kayser, ἔνθ' ἂν., σ. 15-16.

Έκ των δέκα γεωγραφικών διαμερισμάτων μόνον πέντε παρουσιάζονται πλέον σημαντικά και πλέον κατοικημένα (Περιφέρεια Πρωτεύουσας, Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, Θεσσαλία, Μακεδονία και Πελοπόννησος), ενώ τα πέντε λοιπά διαμερίσματα της χώρας (Ήπειρος, Ίόνιοι Νήσοι, Θράκη, Νήσοι Αιγαίου και Κρήτη), δηλαδή οι άκρατοι περιοχές αυτής, καλύπτουν ομοίως έκτασιν ίσην προς 37.490 χλμ.² ή 28,4% της συνολικής έκτάσεως, συγκεντρώνουν πληθυσμόν 1.698.834 ή τὸ 19,4% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐκτός των ἀνωτέρω, τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος (51,3%) συγκεντρύεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «παλαιᾶς Ἑλλάδος» τοῦ 1828 (Στερεὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία, Περιφέρεια Πρωτεύουσας, Πελοπόννησος).¹

Τρία ἐκ των γεωγραφικῶν διαμερισμάτων (Ίόνιοι Νήσοι, Νήσοι Αἰγαίου, Κρήτη) ἀποτελοῦν τὸ νησιωτικὸν τμήμα τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸ 18% τῆς ὅλης ἐπιφανείας αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1961 τὸ 83% τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἦτο ἐγκατεστημένος εἰς τὸ ἡπειρωτικόν, τὸ δὲ 17% εἰς τὸ νησιωτικόν τμήμα (τὸ νησιωτικὸν τμήμα ἀποτελεῖται ἀπὸ 437 νήσους, ἐξ ὧν κατοικοῦνται αἱ 134). Ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως ἰσορροπία αὐτὴ καταννομῇ τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σταθερᾶς μετατοπίσεως τοῦ νησιωτικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸ ἡπειρωτικὸν τμήμα τῆς ταχύτερας ἀξέλιξεως τοῦ ἡπειρωτικοῦ ἔναντι τοῦ νησιωτικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν εἰκοσαετίαν 1940-1961.² Κατὰ τὸ μεταξὺ των δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα (1961-1971) παρατηρεῖται σημαντικὴ μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νησιωτικῶν διαμερισμάτων, πρῶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ μετανάστευσις τοῦ νησιωτικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸ ἡπειρωτικὸν τμήμα τῆς χώρας ἔχει ἐπιταχυνθῇ ἔτι περαιτέρω.

Ἡ ἔθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος διακρίνει, βάσει ἀριθμητικῶν κριτηρίων, τὸν πληθυσμόν εἰς ἀστικόν, ἡμιαστικόν καὶ ἀγροτικόν, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ οἰκισμοῦ. Οὕτως, ὡς ἀστικὸς πληθυσμὸς χαρακτηρίζεται ὁ πληθυσμὸς τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων, τῶν ὁποίων ὁ πολυπληθέστερος οἰκισμὸς ἔχει 10.000 κατοικοὺς καὶ ἄνω, ἀνεν τῶν διεσπαρμένων, ὡς καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν 13 πολυεδομικῶν συγκροτημάτων³ ἐν τῷ συνόλῳ των, ἀσχετῶς τοῦ μεγέθους πληθυσμοῦ τοῦ πολυπληθέστερου οἰκισμοῦ ἐκάστου τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων τοῦ συγκροτήματος. Ὡς ἡμιαστικὸς πληθυσμὸς χαρακτη-

ρίζεται ὁ πληθυσμὸς τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων τῶν ὁποίων ὁ πολυπληθέστερος οἰκισμὸς ἔχει 2.000-9.999 κατοικοὺς, ἐκτός των ἀνηκόντων εἰς πολυεδομικὸν συγκρότημα. Ὡς ἀγροτικὸν πληθυσμόν, τέλος, ἡ Στατιστικὴ χαρακτηρίζει τὸν διαμένοντα εἰς οἰκισμοὺς κάτω των 2.000 κατοίκων, ἐκτός των ἀνηκόντων εἰς πολυεδομικὸν συγκρότημα.⁴

Ἡ ὑπὸ τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας ὡς ἄνω διαίρεσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τρεῖς κατηγορίας ὡς καὶ ὁ διοικητικὸς καθορισμὸς ἐκάστης τούτων δὲν μᾶς εὐρίσκει συμφώνους. Θεωρητικῶς, ἡ «ἡμιαστικὴ» κατηγορία δὲν δικαιολογεῖται. Αὐτὴ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος καθηγητὴς B. Kayser,⁵ εἶναι τὸσον ἑτερογενὴς, ὥστε δὲν ἔχει κανένα συγκεκριμένον γεωγραφικὸν περιεχόμενον. Ἀλλὰ καὶ κοινωνικοοικονομικῶς ἡ κατηγορία τοῦ «ἡμιαστικοῦ» πληθυσμοῦ ἀμφισβητεῖται καὶ δέον νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ: Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνει ὅλους τοὺς κατοικοὺς τῆς ὑπαίθρου, τὸσον τὸν γεωργικὸν ὅσον καὶ τὸν μὴ γεωργικὸν πληθυσμόν.⁶

Ὡς ἐκ των ἀνωτέρω, ὁμιλοῦντες ἐνταῦθα περὶ «ἀγροτικοῦ» πληθυσμοῦ ἐννοοῦμεν τὸν ἀγροτικὸν καὶ ἡμιαστικὸν πληθυσμόν τῆς ΕΣΥΕ καὶ τὸν διαστέλλομεν ἀπὸ τὸν ἀστικὸν πληθυσμόν.

Βάσει τῆς διαιρέσεως τοῦ πληθυσμοῦ ὑπὸ τῆς ΕΣΥΕ ἡ κατανομὴ τούτου ἔχει κατὰ γεωγραφικὸν διαμέρισμα ὡς κάτωθι:

ΠΙΝΑΞ 2: Κατανομὴ τοῦ ἀστικοῦ, ἡμιαστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, 1971

Γεωγραφικά διαμερίσματα	Κατανομὴ %		
	Ἀστικὸς	Ἡμιαστικὸς	Ἀγροτικὸς
Κεντρικὴ Ἑλλάς (ἐκτός των Ἀθηνῶν)	27,0	27,2	45,8
Πελοπόννησος	29,8	12,4	57,8
Ίόνιοι Νήσοι	17,0	17,4	65,6
Ἡπειρος	23,7	8,2	68,1
Θεσσαλία	35,8	15,8	48,4
Μακεδονία	46,0	15,0	39,0
Θράκη	29,4	12,7	57,9
Νήσοι Αἰγαίου	24,8	22,0	53,2
Κρήτη	33,6	10,7	55,7
Σύνολον Ἑλλάδος	53,2	11,7	35,1

Πηγή: Στατιστικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1972.

Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος, ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος, συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1971, καλύπτει τὰ 53,2%

1. Βλέπε καὶ Ἑλληνικὴ Τράπεζα Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως, *Ὁδηγὸς Ἐπενδύσεων*, Ἀθῆναι 1972, σ. 15. Ἐπίσης Δ.Γ. Τσαούση, ἐνθ' ἄν., σ. 91.

2. Βλέπε Δ.Γ. Τσαούση, ἐνθ' ἄν., σσ. 90-91, τὴν βιβλιογραφίαν καὶ τοὺς παρατιθεμένους στατιστικοὺς πίνακες εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου.

3. Τὰ πολυεδομικά αὐτὰ συγκροτήματα εἶναι: Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, Πατρῶν, Βόλου, Ἡρακλείου, Χανίων, Καλαμάτας, Σπάρτης, Κατερίνης, Ἀγρινίου, Χίου, Αἰγίου καὶ Ἐρμούπολεως.

4. Περὶ τῶν ἀνωτέρω ὁρισμῶν, βλέπε Στατιστικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1972.

5. Βλέπε B. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ἐνθ' ἄν., σ. 12.

6. Βλέπε Max Derruau, *Précis de Géographie humaine*, Armand Colin, Paris 1961. Ἐπίσης Pierre George καὶ ἄλλων, *Dictionnaire de la Géographie*, PUF, Paris 1970, εἰς ὅρον «Rural».

τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Ἡ κατὰ γεωγραφικὸν διαιμέρισμα κατανομή τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ἐξαιρουμένου τοῦ Π.Σ. τῶν Ἀθηνῶν, ποικίλλει ἀναλόγως τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ὑπάρξεως μεγάλων ἀστικῶν κέντρων ἢ μικροτέρων ἀλλὰ σημαντικῶν. Πλὴν τῶν Ἰονίων Νήσων, αἱ ὁποῖαι συγκεντρώνουν ἀρκετὰ μικρὸν ποσοστὸν ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου, εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ὁ ἀστικός πληθυσμὸς ὑπερβαίνει τὸ 25% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν. Ὑψηλὸν ποσοστὸν ἀστικοῦ πληθυσμοῦ παρατηρεῖται εἰς τὴν Μακεδονίαν, τοῦτο ὅμως ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης, ἄνευ τοῦ ὁποῖου τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ θὰ κατήρχετο εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ 23,4%. Σημαντικὸν ποσοστὸν ἀστικοῦ πληθυσμοῦ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα Θεσσαλίας καὶ Κρήτης, τὸ ποσοστὸν ὅμως τοῦτο εἰς τὰ διαμερίσματα αὐτὰ ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Βόλου καὶ τῆς πόλεως Λαρίσης, εἰς δὲ τὴν Κρήτην τῶν πολεοδομικῶν συγκροτημάτων Χανίων καὶ Ἡρακλείου.

Τὸ ποσοστὸν τοῦ ἡμιαστικοῦ πληθυσμοῦ (οἱκισμοὶ 2.000-9.999 κατοικῶν) εἶναι λίαν χαμηλὸν τὸσον εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος (κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1971 καλύπτει ποσοστὸν 11,7%) ὅσον καὶ εἰς τὴν κατὰ διαιμέρισμα κατανομήν του. Πράγματι, ἐξαιρεῖται τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ τὸν Νήσων τοῦ Αἰγαίου (27,2% καὶ 22,0% ἀντιστοίχως), τὰ λοιπὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα εἶναι κατὰ πολὺν κάτω τοῦ 20%. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ ἡμιαστικά κέντρα, αἱ λεγόμενα κομποπόλεις, δὲν εἶναι εἰμὴ μεγάλα χωρία, τὰ ὁποῖα, ἐκτὸς ἐλαχίστων, οὐδεμίαν ἔχουν σημασίαν ἀπὸ δημογραφικῆς καὶ κοινωνικοοικονομικῆς ἀπόψεως. Ὡς ἔχει παρατηρήσει παλαιότερον ὁ καθηγητὴς Β. Kayser «... ἡ κομποπολις δὲν ἀποτελεῖ συστηματικὸν ἀλλὰ μᾶλλον συμπτωματικὸν στοιχεῖον τοῦ δημογραφικοῦ ἰστοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ κατανομή αὐτῆς ἀναποκρίνεται μᾶλλον εἰς τὴν τύχην ἢ εἰς τὰς ἀνάγκας» καὶ ἀκόμη «... αἱ περισσότεραι κομποπόλεις εἶναι ἀσήμαντοι, καὶ πρόχειρος ἐξέτασις δεικνύει ὅτι δὲν ἔχουν τὴν ἰδιορρυθμίαν, οὔτε τὸν ἐξοπλισμὸν, οὔτε τὸν ρόλον μικρῶν πόλεων».¹

Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν τῆς Ἑλλάδος, οὗτος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1971 καλύπτει ποσοστὸν 35,1% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα ὅμως κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ ἀποκαλύπτει (Πίναξ 2) ὅτι πλεὸν τοῦ ἡμίσεος τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ ἐκάστου διαμερίσματος εἶναι ἀγροτικός, δηλαδὴ,

κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας διαίρεσιν μὲ βάσιν τὸ μέγεθος τοῦ οἰκισμοῦ, εἶναι διεσπαρμένους εἰς οἰκισμοὺς καὶ μικρὰ χωρία κάτω τῶν 2.000 κατοικῶν. Ἐξαιρέσιν φαίνεται νὰ ἀποτελῇ τὸ γεωγραφικὸν διαιμέρισμα τῆς Μακεδονίας, ἐὰν ὅμως δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν πληθυσμὸν τοῦ Π.Σ. Θεσσαλονίκης καὶ τὸ διαιμέρισμα τοῦτο εἶναι κατὰ βάσιν ἀγροτικὸν μὲ ποσοστὸν ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀνερχόμενον εἰς 55,2%.

Ἡ κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας παρουσιάζεται διὰφορος τοῦ Πίνακος 2 διὰ τὸ σύνολον τῆς χώρας, ἐξαιρουμένου τοῦ τεραστίου πληθυσμιακοῦ ὄγκου τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν Ἀθηνῶν.

ΠΙΝΑΞ 3: Κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξαιρέσει τοῦ Π. Σ. Ἀθηνῶν, 1971

Πληθυσμὸς	Ἀριθμὸς κατοικῶν	Κατανομή %
Ἀστικός	2.127.248	34,1
Ἡμιαστικός	1.019.421	16,4
Ἀγροτικός	3.081.731	49,5

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πίνακος, προκύπτει ὅτι τὸ ἡμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας εἶναι ἀγροτικὸς *stricto sensu* (ὀρισμὸς ΕΣΥΕ), κατὰ πολὺν δὲ πλεὸν τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ λαμβανομένου *lato sensu* (ἀγροτικὸς καὶ ἡμιαστικός). Ὡς ἐκ τούτου, δυνάμεθα συμπερασματικῶς νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, παρὰ τὴν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν αὐξησιν τοῦ ἀστικοῦ τῆς πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἀποβάλλει εἰσέτι τὸν ἀγροτικὸν τῆς χαρακτῆρα.

β) Ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ

Ἡ μελέτη τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰς εἰς τὰ προηγούμενα παρατηρήσεις μας περὶ τῆς ἀνίσου κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ, ὡς καὶ τὰς σοβαρὰς μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐπέλθει κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ περιοχὰς παρουσιάζεται ἀδρομερῶς εἰς τὸν Πίνακα 4. Στηριχθέντες ἐπὶ τὸν ἀποτελεσμάτων τῆς Ἀπογραφῆς τοῦ 1971 ἀπετυπώσαμεν τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ χάρτου καταστρωθέντος εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς διοικητικῆς ὑποδιαιρέσεως τῆς ἐπαρχίας.

Ἡ μελέτη τοῦ χάρτου πυκνότητος ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τοῦ παρόντος ἐλέγχου περὶ τῆς πληθυσμιακῆς ἀποψιλώσεως ὄλων σχεδὸν τῶν ἐπαρχιῶν μας, ἰδίως αὐτῶν τῶν ὀρεινῶν καὶ ἀκριτικῶν περιοχῶν. Πράγματι, ἐπὶ 148 ἐπαρχιῶν μόνον 28 ἔχουν πυκνότητα ὑπερβαίνουσαν τὸν ἐθνικὸν μέσον ὅρον (66,44 κάτοικοι κατὰ τ. χλμ.), ἄλλαι παρουσιάζονται ἀραιοκατοκημέναι ἢ κατὰ

1. Βλέπε Β. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ἐνθ' ἂν., σ. 21-23. Ἐπίσης Μ. Θεοφίλου, «Τὰ χωρία μας, ἰδίως τὰ ὀρεινά, εἶναι ἄποικιες καταδικῶν» κλπ., ἐνθ' ἂν.

ΠΙΝΑΞ 4: 'Εξέλιξις της πυκνότητος του πληθυσμού
κατά περιοχάς (1961-1971)

Περιοχαι	(Κάτοικοι κατά τ. χλμ.) 1961	1971	Διαφορά
Περιφέρεια Πρωτευούσης	4.620,22	5.935,14	+ 1.314,92
Στερεά 'Ελλάς και Εύβοια	39,7	40,5	+ 0,8
Πελοπόννησος	51,1	46,0	- 5,1
Ίονιοι Νήσοι	92,1	79,9	- 12,2
Ήπειρος	38,3	33,7	- 4,6
Θεσσαλία	49,6	47,5	- 2,1
Μακεδονία	55,4	55,3	- 0,1
Θράκη	41,6	38,4	- 3,2
Νήσοι Αιγαίου	52,6	46,1	- 6,5
Κρήτη	58,0	54,8	- 3,2
'Ελλάς	63,6	66,5	+ 2,9

τό μᾶλλον ἢ ἦττον ἀκατοίκητοι, ὥς αἱ ἐπαρχίαι Γρεβενῶν (15,08 κάτοικοι κατὰ τ. χλμ.), Εὐρτανίας (14,44 κάτοικοι κατὰ τ. χλμ.), μολοντοὶ ἡ καταλαμβάνομένη ὑπ' αὐτῶν ἐπιφάνεια ὑπερβαίνει τὰ 2.000 τ. χλμ., μὲ τὴν πλεόν ἀραιοκατοικημένην, σχεδὸν ἀκατοίκητον, ἐπαρχίαν τῆς 'Ελλάδος, Σερρῶν, Γιαννιτσῶν, Ἡμαθίας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀντιστοιχῶς πυκνότητας 403,71, 151,87, 80,04, 76,25, 70,24, δηλαδὴ ἄνω τοῦ μέσου ὅρου, διπλασίαν καὶ ὑπερδιπλασίαν τοῦ ἐθνικοῦ μέσου ὅρου. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν, πλὴν τῶν ἐπαρχιῶν Βόλου καὶ Λαρίσης, αἱ ὁποῖαι ἔχουν πυκνότητα 92,31 καὶ 71,84 κατοίκων κατὰ τ. χλμ., ὅλαι αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἔχουν πυκνότητα κατωτέραν ἢ πολὺ κατωτέραν τοῦ ἐθνικοῦ μέσου ὅρου: Ἐλασσόνας 26,28 κατ. ἀνὰ τ. χλμ., Ἀγιάς καὶ Ἀλμυροῦ 23,97 καὶ 21,60 κάτοικοι ἀνὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, ἀντιστοιχῶς. Ἡ Πελοπόννησος εἶναι χωρισμένη εἰς τὰ δύο. Μόνον εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα αὐτῆς ἐμφανίζονται ἀξιόλογοι πληθυσμιακαὶ συγκεντρώσεις: ἐπαρχία Πατρῶν, Αἰγιαλείας, Καλαμών, ἔχουσαι ἀντιστοιχῶς πυκνότητας 110,50, 85,43, 75,44 κατοίκων ἀνὰ τ. χλμ., ἐνδὲ εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ νοτιοανατολικὸν τῆς τμήμα εἶναι κενή.

Αἱ ἐπαρχίαι τοῦ νησιωτικοῦ τμήματος τῆς χώρας (Ίονιοι Νήσοι, Νήσοι Αἰγαίου, Κρήτη) παρουσιάζουν τὰς αὐτὰς μὲ τὸ ἡπειρωτικὸν τμήμα ἀσυμμετρίας. Εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους πλὴν τῶν ἐπαρχιῶν Κερκύρας, Λευκάδος, καὶ Ζακύνθου, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν πυκνότητας ἀντιστοιχῶς 140,41 (ὑπερδιπλασίαν τῆς μέσης), 75,63 καὶ 74,35 κατοίκων κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι ἔχουν πυκνότητα κάτω τοῦ ἐθνικοῦ μέσου ὅρου. Ἡ ἴδια εἰκὼν παρουσιάζεται καὶ εἰς τὰς Νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Κρήτην, πλὴν ὁρισμένων ἐπαρχιῶν αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ὑψηλὴν πυκνότητα ἐποικισμοῦ: Ἐπαρχία Κυθωνίας (119,64 κατ. ἀνὰ τ.

χλμ.), Τεμένους (ὑπερδιπλασία τοῦ μέσου, 510,46 κατ. ἀνὰ τ. χλμ.), εἰς τὴν Κρήτην. Εἰς τὰς Κυκλάδας, ἡ ἐπαρχία Σύρου μὲ πυκνότητα 108,74 κατ. ἀνὰ τ. χλμ.

Τὰ πολεοδομικὰ συγκροτήματα ὥς καὶ αἱ μεγάλαι πόλεις ἐπιφέρουν σοβαρὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὴν χαρτογραφικὴν ἀπεικόνισιν τῆς κατ' ἐπαρχίαν πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ. Οὕτως αἱ ἐπαρχίαι τῶν μεγάλων πόλεων τοποθετοῦνται σχεδὸν αὐτομάτως εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος, ὥς αἱ ἐπαρχίαι τῶν πολεοδομικῶν συγκροτημάτων Ἀθηνῶν, Τεμένους (Ἡρακλείου) καὶ Θεσσαλονίκης, ἔχουσαι πυκνότητας 5.935,14, 510,46 καὶ 403,71 κατοίκων ἀνὰ τ. χλμ. ἀντιστοιχῶς, μολοντοὶ ἡ ἔκτασις αὐτῶν εἶναι μικρά (ἐπιφάνεια Περιφ. Πρωτευούσης 428,* Τεμένους 184 καὶ Θεσσαλονίκης 1.662 τ. χλμ.), ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς μεγαλυτέρας ἐπαρχίας αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τὴν βάσιν τῆς κλίμακος ἀπὸ πλευρῆς πυκνότητος ἐποικισμοῦ: αἱ ἀναφερθεῖσαι ἀνωτέρω ἐπαρχίαι Γρεβενῶν καὶ Εὐρτανίας.¹

Ὁ χάρτης τῆς κατ' ἐπαρχίαν πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ προσλαμβάνει νέον ἐνδιαφέρον καὶ δίδει ἀκριβεστέραν εἰκόνα τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ὅλκον, ἐὰν ἐξουδετερωθοῦν αἱ ὥς ἄνω ἀλλοιώσεις τὰς ὁποίας ἐπιφέρουν οἱ πληθυσμοὶ τῶν μεγάλων πόλεων καὶ τῶν πολεοδομικῶν συγκροτημάτων, ἐπὶ τοῦ συνόλου. Πρὸς τοῦτο καταστρωσμεν καὶ ἕτερον χάρτην πυκνότητος ἀφορώντα εἰς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν² τῆς 'Ελλάδος. Ὁ χάρτης τῆς πυκνότητος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ μεθοδολογικῶς καταρτίσθη διὰ τῆς ἀφαίρέσεως ἐκ τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, δηλαδὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων ἄνω τῶν 10.000 κατοίκων καὶ ἐκ τῆς συνολικῆς ἐπιφανείας, τῆς ἐπιφανείας τὴν ὁποῖαν καταλαμβάνουν αἱ πόλεις αὐταί.³

Εἰς τὸν δευτέρον χάρτην αἱ πυκνότητες τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ κλιμακώνονται μεταξὺ τῆς ἀνωτάτης τιμῆς τῶν 102,63 κατοίκων ἀνὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον καὶ τῆς κατωτάτης τῶν 4,94 κατ. ἀνὰ τ.χλμ., ἡ δὲ μέση πυκνότης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς 1971, εἶναι 31,9 κάτοικοι ἀνὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον.⁴

* Βάσις τῆς ἐμβαδομετρήσεως τοῦ 1963 ἀναθεωρηθείσης τὸ 1971.

1. Βλέπε τὰς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ Β. Kayser ἐπὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς 'Ελλάδος εἰς *Οικονομικὸν καὶ Κοινωνικὸν Ἀτλαντὶ*, Ἀθῆναι, 1964, ὡς καὶ εἰς *Géographie humaine de la Grèce*, τοῦ ἴδιου, ἐνθ' ἄν., σ. 13-16.

2. Ὑπὸ τὴν εὐρέαν καὶ πραγματικὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, ἦτοι ἀγροτικὸς καὶ ἡμισιαστικός.

3. Αἱ πόλεις δὲν ἐξετάζονται ἐνταῦθα ἐν σχέσει πρὸς τὰ διοικητικὰ ὄρια τῶν ὁλκῶν, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὴν πραγματικότητα τοῦ πολεοδομικοῦ τῶν συγκροτημάτων. Βλέπε Β. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ἐνθ' ἄν., σ. 16, καὶ «Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἀτλας τῆς 'Ελλάδος».

4. Κατὰ τὸ 1961 ἡ μέση πυκνότης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἦτο 37,58 κατ. ἀνὰ τ. χλμ.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ χάρτου αἱ πολλὴ μεγάλαί καὶ σημαντικαὶ πληθυσμιακαὶ συγκεντρώσεις εἶναι ἐλάχιστα. Ἐπὶ συνόλου 146 ἐπαρχιῶν, ἐξαιρουμένων τοῦ αὐτοδιοικητοῦ Ἀγίου Ὄρους καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀθηνῶν καὶ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, μόνον 14 ἐπαρχίαι εὐρίσκονται εἰς ὑψηλὴν θέσιν τῆς κλίμακος, ἀποτελοῦσαι τὴν κορυφαίαν ὁμάδα. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, ἂν καὶ δὲν καταλαμβάνουν εἰμὴ τὸ 5,5% τῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας, ἐν τούτοις συγκεντρώνουν τὸ 17,34% τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς.

Τὸ πλεόν πυκνοκατφυμένον τμήμα τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδος εἶναι αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι: Αἱ ἐπαρχίαι Κερκύρας, Λευκάδος, Παξῶν καὶ Ζακύνθου εὐρίσκονται ἐπὶ κεφαλῇ τῆς κλίμακος τῶν πυκνοτήτων, περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν πέντε πρώτων. Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἐκτὸς τῶν νήσων Λέσβου (ἐπαρχία Πλωμαρίου καὶ Μυτιλήνης), Σάμου, Κῶ, αἱ ὁποῖαι συγκεντρώνουν ἀξιόλογον ἀγροτικὸν πληθυσμὸν, εἶναι ἀραιῶς κατφυμέναι καὶ ἐγκαταλείπονται. Τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς υπαίθρου ἀντιμετωπίζει καὶ ἡ Κρήτη. Τὸ κεντρικὸν καὶ βορειοδυτικὸν τμήμα αὐτῆς ἀποψιλοῦται συνεχῶς, ἐνῶ τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς τμήμα εἶναι κενόν. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο εὐρίσκεται καὶ ἡ ἐπαρχία Σφακιῶν, ἡ ὁποία, ὡς ἐλέγχθη, εἶναι ἡ πλεόν ἀραιοκατφυμένη, σχεδὸν ἀκατοίκητος, ἐπαρχία τῆς Ἑλλάδος (4,94 κάτ. ἀνὰ τ.χ.μ.). Περὶ τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς νήσου δημιουργοῦνται ὠρισμένοι πυρῆνες πυκνότερου πληθυσμοῦ, συχνάκις πυκνότεροι: Αἱ ἐπαρχίαι Τεμένους καὶ Πεδιάδος περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς κορυφαίας ὁμάδος, μάλιστα δὲ ἡ ἐπαρχία Τεμένους εὐρίσκεται εἰς λίαν ὑψηλὴν θέσιν τῆς κλίμακος τῶν πυκνοτήτων.

Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἡπειρωτικὸν ἀγροτικὸν ὄρειον, οὗτος παρουσιάζεται ἀραιῶς ἢ καὶ λίαν ἀραιῶς κατφυμένος, ἰδίως ἀπὸ βορειοδυτικὰ πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Φλωρίνης μέχρι τῆς ἐπαρχίας Κυθήρων. Ἡ Μακεδονία, πλὴν τῆς Κεντρικῆς εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μία ἀξιόλογος πληθυσμιακὴ ἐστία (ἐπαρχία Θεσσαλονίκης καὶ Γιαννιτσῶν, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τὴν κορυφαίαν ὁμάδα τῆς κλίμακος τῶν πυκνοτήτων, Ναούσης καὶ Ἡμαθίας), εἶναι ἀραιοκατφυμένη. Ἡ ὄρεινὴ Δυτικὴ Μακεδονία εἶναι κενή, ἐνῶ ἡ εὐφορώτερα Ἀνατολική, πλὴν τῆς ἐπαρχίας Δράμας ἡ ὁποία παρουσιάζεται ἐγκαταλειμμένη, ἔχει ἀξίαν λόγου πληθυσμιακὰς συγκεντρώσεις. Δέον ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι γενικῶς, τόσο εἰς τὴν ὄρεινὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν πεδινὴν Μακεδονίαν δὲν ὑπάρχουν πυκνοκατφυμένα ἀγροτικά κέντρα (ἐκτὸς βεβαίως τῶν ἀνωφερθέντων Θεσσαλονίκης καὶ Γιαννιτσῶν τὰ ὁποῖα ἔχουν πυκνότητος διπλασίας τῆς μέσης: 65,37 καὶ 63,97, ἀντιστοίχως). Ἡ περιοχή τῆς Θράκης εἶναι ἐπίσης ἀραιοκατφυμένη. Αἱ πυκνότητες εἶναι μέσαι ἢ λίαν χαμηλαί.

Ἡ Ἠπειρος, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία ἀποτελοῦν εὐρεταν ἐξησθενημένην ἢ καὶ

κενὴν ζώνην. Ἐκτὸς τῆς ἀττικῆς χερσονήσου τῆς ὁποίας ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἔχει πυκνότητα διπλασίαν τῆς μέσης (εἰς τοῦτο ἐπιδροῦν αἱ πλούσιαι πεδιάδες τῆς καὶ ἡ παρουσία τῆς Πρωτευούσης) καὶ τιμῶν ἄλλων κέντρων μὲ σχετικῶς πυκνὸν πληθυσμὸν (ἐπαρχία Θυάμιδος εἰς τὴν Ἠπειρον, Μεσολογγίου, Καρδίτσης, Βόρειος Εὐβοίας), ὅλαι αἱ ἐπαρχίαι τῶν ἐν λόγω περιοχῶν εἶναι ἀραιῶς ἢ καὶ λίαν ἀραιῶς κατφυμέναι. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὄχι μόνον αἱ ὄρειναι, ἀλλὰ καὶ αἱ πεδιναὶ ζῶναι δὲν συγκρατοῦν πλεόν τὸν πληθυσμὸν τῶν: ἀπὸ τὴν εὐφορωτάτην πεδιάδα τῆς Ἀρτῆς μέχρι τῶν πλουσιῶν προσχωσιγενῶν θεσσαλικῶν πεδιάδων.

Πρὸς νότον ὑπάρχει νέον κενόν. Εἰς τὴν Πελοπόννησον μόνον τὸ ἐξωτερικὸν πεδινὸν περιβλήμα ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Πυλίας μέχρι τῆς ἐπαρχίας Ναυπλίας ἔχει πυκνὸν πληθυσμὸν (ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν, ἡ ὁποία ὀφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος Πατρῶν ἔχει ἀρχίαι κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν νὰ ἐρημοῦται), ἀντιθέτως ὁ ἐσωτερικὸς ὄρεινός τῆς χώρας εἶναι λίαν ἀραιοκατφυμένος, σχεδὸν κενός: ἀπὸ τῶν ὄρειων τῶν Καλαβρύτων καὶ τῶν ὑψηλῶν τῆς Ἀρκαδίας μέχρι τοῦ Ταυγέτου καὶ τοῦ Πάρνωνος.

Οἱ χάρται τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ μελέτη αὐτὴν ἐπέτρεψαν τὴν κατὰ πλεόν γεωγραφικὸν τρόπον ἐξέτασιν τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ὄρειον. Ἡ μελέτη τῆς κατ' ἐπαρχίαν πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπεβεβαίωσε τὰς εἰς τὰς πρώτας σελίδας τοῦ παρόντος παρατηρήσεις μας, ὅτι δηλαδὴ τὸ δημογραφικὸν πρόβλημα παρουσιάζεται γενικεμένον, καὶ ὅτι ἔχουν προσβληθῇ τόσοσαν αἱ παραδοσιακαὶ ζῶναι ἀγροτικῆς ἐξόδου, ὅσον καὶ αἱ πεδινὰι περιοχαὶ τῆς χώρας. Ἡ ἀγροτικὴ Ἑλλάς ἐγκαταλείπεται. Ἡ Ἀθήνα παρουσιάζει μεγάλην πληθυσμιακὴν συγκέντρωσιν. Ὡς εἶδομεν, ἡ διαφορὰ πυκνότητος ἐποικισμοῦ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ ἐπαρχίας εἶναι τεραστία. Τεραστία εἶναι ἡ διαφορὰ καὶ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ τῶν ὑπολοίπων ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας, ὡς καταδεικνύει ἡ κατωτέρω ἐξέτασις τῆς κατανομῆς τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία ὁλοκληρῶναι καὶ τὴν δλην μελέτην τῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὸν ὄρειον.

γ) Κατανομή τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ

Ὡς ἤδη ἐλέγχθη,¹ ἡ Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος χαρακτηρίζει ὡς ἀστικὸν πληθυσμὸν τὸν διαμείνοντα εἰς οἰκισμοὺς 10.000 κατοίκων καὶ ἀνω. Ὡς παρατηρεῖ καὶ πάλιν ὁ καθηγητὴς Β. Kayer, «τὸ ὄριον τῶν 10.000 κατοίκων εἶναι αὐθαίρετον, μὴ δικαιολογούμενον ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἐπιπέδου. Ἐν τούτοις πέραν τοῦ ὅτι εἶναι πρόσ-

1. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελίδς 87.

φορον επί του πρακτικού επιπέδου, καθιστά δυνατή την προσήκουσαν ανάλυσιν της πραγματικότητας του γεωγραφικού ιστού της Ελλάδος.¹

Κατά την απογραφήν του 1971 ο αστικός πληθυσμός ανήλθεν εις 4.667.489 άτομα, καλύπτει δέ τὰ 53,2% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Εξαιρουμένου του πολεοδομικού συγκροτήματος των Αθηνών, η αστικοποίησης² εις την αγροτικήν Ελλάδα καλύπτει τὸ 34,1%.

Έχοντες ήδη ομιλήσει περί της κατανομῆς του αστικού πληθυσμού κατά γεωγραφικὸν διαμέρισμα (βλέπε ἀνωτέρω σελίδες 87-88), θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὴν κατανομήν του ὑπὸ μελέτην πληθυσμὸν μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους αστικῶν κέντρων. Ὁ αστικός πληθυσμός κατανέμεται ἀνίσως μεταξὺ 56 αστικῶν κέντρων, ὡς διαπιστοῦται τὸσον ἐκ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου πίνακος, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ χάρτου ἀρ. 3 δεικνύοντος τὴν κατανομήν τῶν ὡς ἄνω κέντρων εις τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

ΠΙΝΑΞ 5: Ἡ ἀστικοποίησης ἐν Ἑλλάδι (1971)

Συνολικός πληθυσμός: 8.768.641			
Ἀστικός πληθυσμός: 4.667.489			
Ποσοστὸν ἀστικοποίησης: 53,2%			
Ποσοστὸν ἀστικοποίησης ἄνευ τῆς Πρωτεύουσας: 34,1%			
Κατηγορίαί	Ἀριθμὸς πόλεων	Συνολικός πληθυσμός	% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ
10 - 20.000	22	326.895	7,00
20 - 30.000	12	281.548	6,03
30 - 40.000	10	331.702	7,11
40 - 50.000	5	210.304	4,50
50 - 100.000	4	298.592	6,40
100 - 500.000	1	120.847	2,59
* Ἀνω τῶν 500.000	2	3.097.601	66,37
Σύνολον	56	4.667.489	100,00

Πηγή: ΕΣΥΕ.

1. Βλέπε Β. Kayser, *Géographie humaine de la Grèce*, ἐνθ' ἂν., σ. 23.

2. Ἡ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία μελετᾷ τὸν βαθμὸν τῆς ἀστικοποίησης διὰ τῆς ποσοτικαίας σχέσεως τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸν συνολικὸν πληθυσμὸν, λαμβάνεται δηλαδὴ ἡ ἀστικοποίησης ὑπὸ δημογραφικῆν, στενὴν ἔννοιαν. Εἶναι δὲ ἀστικοποίησης ὑπὸ στενὴν ἔννοιαν (au sens strict) ἡ διαδικασία τῆς αὐξήσεως τῶν πόλεων καὶ ἡ συγκέντρωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰς πόλεις. Ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀποφιν καὶ λαμβανόμενον ὑπ' ὄψιν τῶν δεδομένων τῆς απογραφῆς 1971, δυνάμεθα νὰ ομιλήσωμεν περὶ ἀστικοποίησης τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου. Ἐὰν ὅμως ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, ἡ τεραστία διαφορὰ μεταξὺ πόλεως-υπαίθρου καὶ μάλιστα τῆς ὑδροκεφαλῶν Ἀθήνας, δὲν δυνάμεθα νὰ ομιλήσωμεν εἰς τὰς πόλεις. Ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀποφιν καὶ λαμβανόμενον μετὰ τοῦ ἑλληνο ἀνθρωπογεωγραφικοῦ κατηγήτου καὶ καθηγίτου μᾶς εἰς Στρασβούργον) κ. Ε. Juillard, εἰς «ἡ ὑπαίθρος ἀστικοποιεῖται δὲν σημαίνει ὅτι μεταβάλλεται αὕτη εἰς προάστιον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσιν τῆς, δὲ συμμέτει εἰς τὰ ἴδια πλεονεκτήματα (avantages) συλλογικῶν ἐξοπλισμῶν (κοινωνικοοικονομικῶν), κινητικότητος καὶ δυνατότητος κοινωνικῆς ἀνυψώσεως, ὅπως εἰς τὰς πόλεις. Περὶ τῶν ἀνωτέρω, βλέπε Μ.Δ. Θεοφίλου, «Τὰ χωρία μᾶς, ἰδίως τὰ ὀρεινά, εἶναι ἄποικιες καταδίκην», κλπ., ἐνθ' ἂν., ὑποσημ. 11 καὶ τὴν αὐτὴν βιβλιογραφίαν.

Ἐκ τοῦ Πίνακος 5 διαπιστοῦται τὸ χαρακτηριστικὸν φαινόμενον τῆς συγκεντρώσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τρία μόνον πολεοδομικά συγκροτήματα ἄνω τῶν 100.000 κατοίκων (Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης καὶ Πατρῶν) καλύπτοντα τὸ 68,96% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο ποσοστὸν ἡ Θεσσαλονίκη καὶ αἱ Πάτραι ἐλάχιστα συμβάλλουν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω· κατὰ συνέπειαν, ἡ ὑπερβολικὴ πληθυσμακὴ συγκέντρωσις σημειοῦται εἰς ἐν μόνον πολεοδομικὸν συγκρότημα, αὐτὸ τῶν Ἀθηνῶν. Πράγματι, τὸ ἀθηναϊκὸν πολεοδομικὸν συγκρότημα (2.540.241 κάτ.) καλύπτει πλεόν τοῦ ἡμίσεος (54,42%) τοῦ συνολικοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ καὶ πλεόν τοῦ ἐνὸς τετάρτου (28,9%), ὡς εἶδομεν, τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ελλάδος. Οὕτω, τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Ἀθηνῶν διαταράσσει τὴν δημογραφικὴν δομὴν τῆς χώρας, θὰ ἐλέγομεν δὲ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν Κίρκην τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου.

Ἡ Θεσσαλονίκη, δευτέρα πόλις τῆς Ελλάδος κατὰ τάξιν μεγέθους (557.360 κάτ.), περιλαμβάνει τὸ 11,95% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας καὶ τὸ 29,4% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας.

Αἱ Πάτραι, μὲ πληθυσμὸν 120.847 κατοίκων, περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν μεγαλυτέρων πόλεων τῆς Ελλάδος, κατέχουσαι τὴν τρίτην θέσιν, ἀλλ' ἐμφανίζονται ἀσήμαντοι ἐναντι τῶν δύο πρώτων πόλεων τῆς χώρας. Καλύπτουν τὸ 12,2% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ 2,59% τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις εἶναι παράκτιοι ἢ κεῖνται περιφερειακῶς (περίπτωσης Πελοποννήσου), τοῦτο δὲ δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Φυσικὴν Γεωγραφίαν τῆς χώρας. Ἐκ τῶν περιφερειακῶν πρωτευουσῶν, μόνον τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Λάρισα κεῖνται ἐπὶ τῆς ἐνδοχώρας.

Ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης, αἱ ἐπαρχιακαὶ πόλεις, παραβαλλόμεναι πρὸς τὸ ἀθηναϊκὸν πολεοδομικὸν συγκρότημα, παρουσιάζονται ἀσήμαντοι, ὡς δὲ διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ Πίνακος 5, ἐκάστη τούτων, ἰδιαίτερος ἐξεταζομένη, ἐλάχιστα συμβάλλει εἰς τὴν δημογραφικὴν δομὴν τῆς χώρας. Ὡς ἐκ τούτου, ἐκτὸς τοῦ πληθυσμοῦ Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὁ ὑπόλοιπος ἀστικός πληθυσμός εἶναι διεσπαρμένος εἰς πολλὰς μικράς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσήμαντας πόλεις.

Αἱ πόλεις τῶν 50 ἕως 100.000 κατοίκων εἶναι ἐλάχισται. Τέσσαρες (4) πόλεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς, Ἡράκλειον (84.710 κάτ.), Βόλος (88.096 κάτ.), Λάρισα (72.760 κάτ.), Χανιά (53.026 κάτ.), καλύπτουν τὸ 6,40% τοῦ συνολικοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ βάρος δὲ ἐκάστης τούτων εἰς τὴν δημογραφικὴν πλάστιγγα εἶναι ἀσήμαντον: Ἡράκλειον (1,81%), Βόλος (1,93%), Λάρισα (1,53%), Χανιά (1,13%) τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ.

Εἴκοσι ἐπτὰ (27) ἀστικά κέντρα τῆς τάξεως τῶν 20 ἕως 50.000 κατοίκων καλύπτουν τὸ 17,64% τοῦ

συνόλου τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀναλυτικώτερον, πέντε ἐκ τῶν πόλεων μεγέθους 40 ἕως 50.000 κατοίκων καλύπτουν τὸ 4,50% τοῦ συνολικοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Αὗται εἶναι: ἡ Καβάλα (46.887 κάτ.), τὸ Ἀγρίνιον (41.794 κάτ.), αἱ Σέρραι (41.091 κάτ.), ἡ Καλαμάτα (40.402 κάτ.) καὶ τὰ Ἰωάννινα (40.130 κάτ.). Ἐν συνεχείᾳ, δέκα ἐκ τῶν πόλεων τῆς τάξεως τῶν 30 ἕως 40.000 κατοίκων καλύπτουν τὸ 7,11% τοῦ συνολικοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σημαντικώτεραι τούτων, ἀπὸ πλευρᾶς μεγέθους, εἶναι τὰ Τρίκαλα (38.740 κάτ.), ἡ Λαμία (38.297 κάτ.) καὶ ἡ Χαλκίς (36.300 κάτ.). Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πόλεων μεγέθους 20 ἕως 30.000 κατοίκων, ἐνταῦθα κατατάσσονται 12 πόλεις, αἱ ὅποιαι καλύπτουν τὸ 6,03% τῶν κατοίκων τοῦ συνόλου τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πλειονότης τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος (22) εἶναι μικραὶ, περιλαμβάνουσαι 10 ἕως 20.000 κατοίκων. Τὰ εἴκοσι δύο μικρὰ ἀστικά κέντρα τῆς καλύπτουν τὸ 7% τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς.

Διὰ τῆς συντόμου αὐτῆς ἀναλύσεως τοῦ πίνακος ἐπεχειρήθη νὰ δοθῇ ἡ γενικὴ εἰκὼν τῆς ἀστικοποιήσεως ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὁποία ὁλοκληροῦται διὰ τῆς μελέτης τῶν ἐξελίξεων καὶ μεταβολῶν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν τρίτην παράγραφον τοῦ παρόντος ἄρθρου.

Μὲ βᾶσιν τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1971, αἱ πόλεις τῆς Ἑλλάδος κατανέμονται ὡς ἀκολουθῶς κατὰ βαθμὸν πυκνότητος ἐποικισμοῦ (βλέπε Πίνακα 6).

3. ἡ ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ

α) Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ

Κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα (1961-71) ἐπραγματοποιήθησαν βαθεῖαι μεταβολαὶ καὶ πληθυσμικαὶ ἀνακατατάξεις εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγροτικὸν ὠρὸν, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν τὸν χαρακτῆρα δημογραφικῶν ἀναστατάσεων.

Συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς τοῦ 1971, ἡ ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ κατὰ περιοχὰς κατανομὴ αὐτῆς κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 ἔχει ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὸν Πίνακα 7, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δεκαετίαν 1951-1961.

Διὰ τοῦ Πίνακος 7 ἀποκαλύπτεται ἀμέσως τὸ καταπληκτικὸν φαινόμενον τῆς πληθυσμικῆς διογκώσεως τῆς πρωτευούσης καὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς ὑπαίθρου.

Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971, ἐκ τῶν δέκα γεωγραφικῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας μόνον δύο βλέπουν τὸν πληθυσμὸν τῶν νῦν ἀξάνη, ἡ Περιφέρεια Πρωτευούσης καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, κατὰ 37,1% καὶ 2,2% ἀντιστοίχως, ἐνδὲς ὑπόλοιπα ἐκκενοῦνται: εἰς τὸν βορειοελλαδικὸν ὠρὸν (Ἠπειρον, Μακεδονίαν καὶ Θράκην) ὁ πληθυσμὸς ἠλαττώθη εἰς μὲν τὴν Ἠπειρον κατὰ 12%, εἰς δὲ τὴν Μακεδονίαν

ΠΙΝΑΞ 6: Κατανομὴ πόλεων κατὰ βαθμὸν πυκνότητος ἐποικισμοῦ, 1971¹

Πόλεις χαμηλῆς πυκνότητος ἐποικισμοῦ (5.000 ἄτομα καὶ ἄνω ἀνὰ τ. χ.λμ.)	Πόλεις μέσης πυκνότητος ἐποικισμοῦ (2.000 - 5.000 ἄτομα ἀνὰ τ. χ.λμ.)	Πόλεις χαμηλῆς πυκνότητος ἐποικισμοῦ (κάτω τῶν 2.000 ἄτομων ἀνὰ τ. χ.λμ.)
1. Ἀθῆναι 2. Θεσσαλονίκη 3. Πάτραι	1. Χανιά 2. Ἀγρίνιον 3. Σέρραι	1. Λάρισα 2. Χίος 3. Ἀλεξανδρούπολις
4. Βόλος 5. Ἡράκλειον 6. Καβάλα 7. Καλαμάτα 8. Ἰωάννινα 9. Τρίκαλα 10. Λαμία 11. Χαλκίς 12. Ρόδος 13. Δράμα 14. Ξάνθη 15. Μυτιλήνη	4. Κομοτηνὴ 5. Κέρκυρα 6. Κατερίνη 7. Βέροια 8. Ἀχαρναί 9. Καρδίτσα 10. Γιαννιτσά 11. Κόρινθος 12. Πύργος 13. Ἄρτα 14. Τρίπολις 15. Ἄργος	4. Μέγαρο 5. Ἐλευσίς 6. Σαλαμίς 7. Πτολεμαῖς 8. Εἰρμούπολις 9. Κίρκις 10. Ὀρεστιάς 11. Μεσολόγγιον 12. Ἀνω Λίτσια
16. Κοζάνη 17. Αἴγιον 18. Νάουσα 19. Ρέθυμνον 20. Ἐδεσσα 21. Ἀμαλιάς 22. Σπάρτη 23. Φλώρινα 24. Τίρναβος	16. Λεβάδεια 17. Καστοριά 18. Θήβαι 19. Πρέβεζα 20. Ἀσπρόπυργος	

1. Αἱ πόλεις ἐντός ἐκάστης κατηγορίας πυκνότητος ἐποικισμοῦ ἐταξινομήθησαν κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν. Βλέπε: Μ. Παπαδάκη, Οἰκονομικαὶ καὶ δημογραφικαὶ ἀποφασεῖς τῆς συγκροτήσεως τοῦ οἰκιστικοῦ δικτύου τῆς Ἑλλάδος, ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ὅπ. τοῦ ΕΜΠ (Ἔδρα Πολυτεχνίου) διοργανωθέν Σειμινάριον ἐξειδικεύσεως εἰς τὴν Πολυτεχνίαν καὶ Χωροταξίαν, Ἀθῆναι, 1974 (πολυτυφωμένον φυλλάδιον).

ΠΙΝΑΞ 7: Ἐξέλιξις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ γεωγραφικὸν διαμέρισμα Ἀπογραφαὶ 1951, 1961, 1971

Γεωγραφικὸν διαμέρισμα	Αὔξησις εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς		Αὔξησις %	
	1951-1961	1961-1971	1951-1961	1961-1971
1. Περιφέρεια Πρωτευούσης	474.123	+ 687.532	+ 34,4	+ 37,1
2. Λοιπὴ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ Εὐβοία	+ 62.516	+ 21.128	+ 6,9	+ 2,2
3. Πελοπόννησος	— 109.478	— 2,9	— 10,0	
4. Ἰόνιοι Νῆσοι	— 28.130	— 7,0	— 13,2	
5. Ἠπειρος	— 42.270	+ 6,7	— 12,0	
6. Θεσσαλία	— 30.014	+ 10,5	— 4,4	
7. Μακεδονία	— 5.428	+ 11,2	— 0,3	
8. Θράκη	— 26.973	+ 5,8	— 7,6	
9. Νῆσοι Αἰγαίου	— 59.663	— 9,7	— 12,5	
10. Κρήτη	— 26.616	+ 4,6	— 5,5	
Σύνολον Ἑλλάδος		+ 380.088	+ 9,9	+ 4,5

Πηγή: Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1972

και Θράκη κατά 0,3% και 7,6% αντίστοιχως. Είς την Θεσσαλία ο πληθυσμός ήλαττώθη κατά 4,4%, είς την Πελοπόννησον κατά 10%, είς δέ τὸ νησιωτικὸν τμήμα τῆς χώρας (Ίονιοι Νῆσοι, Νῆσοι Αἰγαίου καὶ Κρήτη) ήλαττώθη κατά 13,2%, 12,5% καὶ 5,5%, ἀντιστοίχως.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ ἀνάλυσιν πίνακος, κατὰ τὴν προηγούμενην δεκαετίαν 1951-1961, μόνον ἡ Πελοπόννησος, αἱ Ίονιοι Νῆσοι καὶ αἱ Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου εἶχον παρουσιάσει μείωσιν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε καὶ ἐπεταχύνθη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν. Τὰ ἄλλα γεωγραφικὰ διαμερίσματα εἶχον παρουσιάσει αὐξησιν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δύο διαμερισμάτων τῆς χώρας (Ἀθηνῶν, Στερεᾶς Ἑλλάδος), τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός ἐξηκολούθησε νὰ παρουσιάξῃ αὐξησιν, μόνον εἰς τὴν Περιφέρειαν Πρωτευούσης ἐπεταχύνθη αὕτη (37,1% κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-71 ἔναντι 34,4% τῆς δεκαετίας 1951 καὶ 1961). Εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα ἡ αὐξήσις ἐμειώθη αἰσθητῶς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἔναντι τῆς προηγούμενης (2,2% κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961 καὶ 1971 ἔναντι 6,9% τῆς δεκαετίας 1951-1961).

Ἡ κατὰ νομὸν ἐξέτασις τῆς ἐξελίξεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσα, ὅσον καὶ ἡ ἐξέτασις τούτου κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, ἀλλὰ καὶ πλεόν ἀποκλυπτική. Ἐπὶ 52 νομῶν τῆς Ἑλλάδος, μόνον 8 παρουσίασαν αὐξησιν κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-71, ἐνῶ 44 νομοὶ εἶδον τὸν πληθυσμὸν τῶν νὰ μειοῦται (ἔναντι 16 νομῶν μόνον κατὰ τὴν δεκαετίαν 1951-1961). Τὰ ἀνὰ τῶν δεδομένα ἐπιβεβαιώνουν τὰς ἐκ τῶν πρώτων σελίδων τοῦ παρόντος παρατηρήσεις μας, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ὑπαίθρος ἔχει καταρρεῦσει δημογραφικῶς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν καὶ ὅτι διακυβεύεται τὸ μέλλον οὐχὶ μόνον περιοχῶν τινων, ἀλλὰ ὁλοκλήρου τῆς χώρας. Πράγματι εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὁ νομὸς Δράμας ἀπώλεσε τὸ 24,8% τοῦ πληθυσμοῦ τῶν, ὁ νομὸς Σερρῶν τὸ 18,2%, οἱ νομοὶ Κιλκίς καὶ Φλωρίνης βλέπουν νὰ φύγουν 17,9% καὶ 22,4% τοῦ πληθυσμοῦ τῶν, ἀντιστοίχως. Ὁ νομὸς Γρεβενῶν ἀπώλεσε τὸ 19% τοῦ πληθυσμοῦ του. Εἰς τὴν Ἠπειρὸν, ἡ Θεσπρωτία βλέπει νὰ τὴν ἐγκαταλείπῃ τὸ 22% τῶν κατοίκων τῆς. Τὴν πληθυσμικὴν αἰμορραγίαν γνwrίζει εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν καὶ ἡ Εὐρυτανία ἀπὸ τὴν ὁποίαν φεύγει 25,6% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ Λακωνία χάνει τὸ 19,2% τῶν κατοίκων τῆς, ἡ Μεσσηνία 18,3%, ἡ Ἀρκαδία 17,6%, ἡ Ἠλεία 12,6%. Εἰς τὴν νησιωτικὴν Ἑλλάδα ὁ πληθυσμὸς τῆς Λέσβου μειοῦται κατὰ 18,1%, τῆς Σάμου κατὰ 19,8%.

Πλέον λεπτομερὴ εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δίδει ἡ ἐξέτασις τούτου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐπαρχίας. Ὁ χάρτης 4 δεικνύει τὴν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον 1961-1971 ἐξελίξιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ κατ' ἐπαρχίαν.

Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς (lato sensu) ηὔξηθ' ὑπό-

νον εἰς 7 ἐπαρχίας κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 (ἔναντι 76 ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν δεκαετίαν 1951-1961), ἑλαττώθει εἰς 140. Ὡς δύναιται τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ τοῦ χάρτου, αἱ ἐν ἐξελίξει ἐπαρχίαι εἶναι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας δεσπόζει μία ἐν ἐξελίξει πόλις. «Ἡ γειτνίασις τῶν πόλεων τείνει μᾶλλον εἰς τὸ νὰ εὐνοῇ τὴν αὐξησιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἢ τὴν συστολήν», ἔχει παρατηρήσει παλαιότερον ὁ καθηγητὴς Β. Kayser.¹ Ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αἱ ὁποῖαι ἐσημειώσαν αὐξησιν, εἰς μίαν μόνον ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως ὑπερβαίνει τὸ 15%: ἐπαρχία Ἀττικῆς παρουσιάξουσα ποσοστὸν δημογραφικῆς αὐξήσεως 17,1% καὶ Τεμέ- νους (Ἡερκλείου), 36,9% καὶ 16,4%, ἀντιστοίχως.

Εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν ὁποίων ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς αὐξάνει ἀπὸ 10 ἕως 15% ἀνήκει μόνον ἡ Λάρισα. Τὸ μικρότερον ποσοστὸν δημογραφικῆς αὐξήσεως παρουσιάζει ἡ ἐπαρχία Λεβαδείας (0,2%).

Ἀπὸ τὰς ἐν ὁπισθοδρομῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἑλλάδος, τὴν μικρότεραν ἀπώλειαν πληθυσμοῦ παρουσιάζει ἡ ἐπαρχία Λοκρίδος καὶ τὴν μεγαλύτεραν ἡ ἐπαρχία Μεγαρίδος (—99,6%).

Ἡ μέχρι τοῦδε ἐξέτασις τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ὑπαίθρος δὲν δύναται πλέον νὰ συγκρατήσῃ τὸν πληθυσμὸν τῆς. Πρέπει νὰ τονισθῇ, διὰ νὰ καταδειχθῇ καλύτερον ἡ ἰδιομορφία τοῦ φαινομένου ἐν Ἑλλάδι, ὅτι δὲν εἰρискόμεθα πρὸ γεωργικῆς ἐξόδου (exode agricole), ἀλλὰ πρὸ ἀγροτικῆς ἐξόδου (exode rural). Ἡ ὑπαίθρος ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τὸν γεωργικὸν καὶ τὸν μὴ γεωργικὸν πληθυσμὸν τῆς.

Εἰς τὸν Πίνακα 8 καταφαίνεται ὅτι μόνον εἰς τὴν ἡμισιτικὴν κατηγόριαν τοῦ πληθυσμοῦ ἡ μεταβολὴ εἶναι πολὺ μικρά. Ἡ θέσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἐξεταζομένου εἴτε πρὸ τὴν στενήν, ὥς ἄνω, ἔννοιαν, εἴτε ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἔννοιαν αὐτοῦ, εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ, ἔχει σαφῶς περιορισθῇ: 35,1% ἔναντι 43,8% τὸ 1961 καὶ 47,5% τοῦ 1951 ὑπὸ τὴν στενήν ἔννοιαν, ἡ 49,5% ἔναντι 56,2% κατὰ τὸ 1961 καὶ 61,5% κατὰ τὸ 1951, ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἔννοιαν αὐτοῦ. Εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς ἡ ἀπογραφή τοῦ 1971 εὐρίσκει ἐγκατεστημένους εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς 3.081.731 ἄτομα ἢ 4.101.152 ἄτομα, ὑπὸ τὴν lato sensu ἔννοιαν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (τὸ 1961 οἱ ἀντιστοίχοι ἀριθμοὶ ἦσαν: 3.674.592 καὶ 4.760.448 ἄτομα).

Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι ὅλαι αἱ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος γνwrίζουν σήμερον τὴν παρακμὴν καὶ τὴν κρίσιν. Δὲν ὁμως νὰ λεχθῇ ὅτι, ὥς ἔχομεν ὑποστηρίξει καὶ ἄλλαχοῦ,² ἡ κρίσις τῆς ὑπαίθρου (ἡ δημογρ-

1. Βλέπε Kayser, ἐνθ' ἂν., σ. 41.

2. Βλ. Μ. Théophilou, «Aspects sociaux du problème démographique dans un village de l'Épire du Nord-Est et en Grèce plus généralement», ἄρθρον ὑπὸ δημοσίευσιν εἰς Ἑπιθεώρησιν Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν.

ΠΙΝΑΞ 8: Κατανομή τοῦ ἀστικοῦ, ἡμιαστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (πραγματοποιηθεῖσαι μεταβολαί)

Περιοχή	1961			1971		
	Πληθυσμός	%		Πληθυσμός	%	
	Ἀστικός	Ἡμιαστικός	Ἀγροτικός	Ἀστικός	Ἡμιαστικός	Ἀγροτικός
Κεντρικὴ Ἑλλάς (ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν)	20,6	24,9	54,5	27,0	27,2	45,8
Πελοπόννησος	24,2	12,1	63,7	29,8	12,4	57,8
Ἰόνιοι Νῆσοι	14,0	17,3	68,7	17,0	17,4	65,6
Ἥπειρος	18,6	8,0	73,4	23,7	8,2	68,1
Θεσσαλία	27,4	18,5	54,1	35,8	15,8	48,4
Μακεδονία	36,2	17,7	46,1	46,0	15,0	39,0
Θράκη	26,5	13,1	60,4	29,4	12,7	57,9
Νῆσοι Αἰγαίου	24,0	19,5	56,5	24,8	22,0	53,2
Κρήτη	26,8	9,2	64,0	33,6	10,7	55,7
Σύνολον Ἑλλάδος	43,2	13,0	43,8	53,2	11,7	35,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, 1972, καὶ B. Kayser, Géographie humaine de la Grèce.

φικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικοοικονομικὴ τοιαύτη) δὲν εἶναι σύγχρονον φαινόμενον ἀλλ' οὔτε καὶ μεταπολεμικὸν ὡς ἐσφαλμένως, καθ' ἡμᾶς, υποστηρίζεται ὑπὸ τινων. Ὁ πόλεμος (Β' παγκόσμιος καὶ ἐμφύλιος) ὑπῆρξε δι' ὀρισμένους περιοχὰς μας, ἰδίως τὰς θρηνάς, ἡ «χαριστικὴ βοήθη», δι' ἄλλας ὑψίστησε τὴν κρίσιν καὶ ἐπετάχυνε τὴν παρακμὴν, ἀλλὰ δὲν τὴν προέκალεσεν. Ἡ κρίσις τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου βυθίζει τὰς ρίζας τῆς εἰς ἓν ἀπώτερον παρελθόν, ὡς ἔχουν ἀποδείξει αἱ μέχρι τοῦδε ἐρευναι ἡμῶν in situ.

β) Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ

Ὡς ἤδη ἐλέχθη,¹ ὁ ἀστικός πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν ἀνῆλθεν εἰς 4.667.489 ἄτομα, παρουσίασε δηλαδὴ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971 αὐξήσιν κατὰ 1.039.384 ἄτομα (ὁ ἀστικός πληθυσμὸς τοῦ 1961 ἦτο 3.628.105 ἄτομα). Εἰς ποσοστὰ ὁ ἀστικός πληθυσμὸς καλύπτει τὸ 53,2% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ὡς ἐπίσης εἰδομεν εἰς τοὺς οἰκείους τόπους ἀνωτέρω, ἔναντι 43,3% κατὰ τὸ 1961.

Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ ἀστικοποίησις τοῦ πληθυσμοῦ ἐπεταχύνθη κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων ἀπογραφῶν διάστημα, τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἐξελιχθέντος μὲ ρυθμὸν αὐξήσεως ταχύτερον ἐκείνου τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας: μέσος ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ 2,50%.

Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τῆς μεταξὺ τῶν 56 ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας ἐξελίξεως τοῦ πληθυσμοῦ δεικνύει ἔντονον διαφοροποίησιν, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἀντικατοπτρίζει τὴν ἄνισον κατανομὴν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, περὶ τῆς ὁποίας ἤδη ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Πράγματι, ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου

μόνον δύο πόλεις δεσπόζουν: αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Αὗται, ἐξελιχθεῖσαι μὲ μέσον ἐτήσιον ρυθμὸν 3,20% καὶ 3,90% ἀντιστοίχως, ἠδὲ ἤθησαν κατὰ 37,1% καὶ 46,4%, ἀντιστοίχως, ἐνὸς αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐξελιχθεῖσαι μὲ μέσον ρυθμὸν 1,05%, ἠδὲ ἤθησαν μόνον κατὰ 12,5%. Πλέον σαφὴ εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τῶν πόλεων κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν παρέχει ὁ Πίναξ 9, βάσει τοῦ ὁποίου καταστρώθη καὶ ὁ χάρτης 5.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ Πίνακος 9 μᾶς ὁδηγεῖ εἰς σημαντικὰ παρατηρήσεις. Εἶναι ἐκπληκτικόν ὅτι ἐπὶ 56 πόλεων ἄνω τῶν 10.000 κατοίκων, 30 ἠκολούθησαν καθοδικὴν πληθυσμιακὴν πορείαν ἢ ἐλάχιστα ἠδὲ ἤθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1961-1971. Θὰ πρέπει νὰ εἰπώμεν ὅτι αἱ πόλεις αἱ ἐμφανίσασαι μείωσιν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν εἶναι πλείονες τῶν εἰς τὸν πίνακα ἀναφερομένων 15, ἡ Χίος, ἡ Καλαμάτα, ἡ Κατερίνη, κλπ., αἱ ὁποῖαι ἐγνώρισαν μείωσιν καὶ ἐμφανίζονται ὡς βραδέως αὐξανόμεναι.

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιώνουν κατὰ τρόπον ἀδιαμφισβήτητον τὴν ἀρχικὴν (βλέπε ἀνωτέρω, σ. 85) παρατήρησιν ἡμῶν διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ὑπαίθρου καὶ ὁ μαρasmus αὐτῆς δὲν πλήττει μόνον τὴν ἀγροτικὴν ἐνδοχώραν ἀλλὰ καὶ τὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι φθίνουν. (Τὸ φαινόμενον τῶν φθινουσῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων), παρατηρεῖ ὁ Γάλλος γεωγράφος Michel Sivignon, «ἐκφράζει κατὰ τὸν καλῶτερον τρόπον τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν περιόχην ταν. Ἀναμφιβόλως, ὀρισμένοι τούτων εἶναι πόλεις γεωργῶν, ὡς ὁ Τίρναβος εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπου 53% τοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολεῖται εἰς τὸν πρωτογενῆ τομέα. Ἐν τούτοις, καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύσσονται παραλλήλως πρὸς τὴν αὐξήσιν τοῦ γεωργικοῦ πλοῦτος, ὑποφέρουν ἄμεσως ἀπὸ τὴν χρονίαν ἀδυναμίαν τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας».²

2. Βλέπε M. Sivignon, L' évolution démographique de la Grèce, etc., ἐνθ' ἂν.

1. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σ. 87-89 καὶ 90-91.

ΠΙΝΑΞ 9: Κατανομή πόλεων¹ κατά ρυθμόν δημογραφικής μεταβολής, 1961-1971

Πόλεις ταχέως αυξανόμενου πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ.2%)	Πόλεις μετρίως αυξανόμενου πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ.1-2%)	Πόλεις βραδέως αυξανόμενου πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ.0-1%)	Πόλεις φθίνοντος πληθυσμού (Μ.Ε.Ρ.Μ. κάτω 0%)
1. 'Αθήναι	1. Πάτραι	1. Βόλος	1. Σέρραι
2. Θεσσαλονίκη	2. 'Ηράκλειον	2. Χανιά	2. Δράμα
3. Λάρισα	3. 'Ιωάννινα	3. Καβάλα	3. Ξάνθη
4. 'Αγρίνιον	4. Τρίκαλα	4. Καλαμάτα	4. Μυτιλήνη
5. Χαλκίς	5. Λαμία	5. Κομοτηνή	5. Γιαννιτσά
6. 'Αχαρναι	6. Ρόδος	6. Κέρκυρα	6. 'Ερμούπολις
7. Κόρινθος	7. Βέροια	7. Κατερίνη	7. Ρέθυμνον
8. Πτολεμαίς	8. 'Αλ/πολις	8. Χίος	8. 'Εδεσσα
9. Καστοριά	9. Κοζάνη	9. Καρότιστα	9. 'Αμαλιάς
10. 'Ανω Λίδια	10. 'Αρτα	10. Αίγιον	10. Σπάρτη
11. 'Ασπρόπυργος	11. 'Αργος	11. Πύργος	11. Μυτιλήνη
	12. Μέγαρο	12. Τρίπολις	12. 'Ορεστιάς
	13. 'Ελευσίς	13. Σαλαμίς	13. Μεσολόγγιον
	14. Νάουσα	14. Θήβαι	14. Φλώρινα
	15. Λεβαδεία	15. Πρέβεζα	15. Τίρναβος

1. Αί πόλεις έντός έκάστης κατηγορίας δημογραφικής εξέλιξεως ετα-ετινομήσαν κατά τόν μέγεθος τού πληθυσμού των. Βλέπε: Μ. Παπαδάκη, Οικονομικά και δημογραφικά άποψεις της συγκροτήσεως τού οικιστικού δικτύου της Ελλάδος, ένθ' άν., και την ατότη πηγή.

Η άνωτέρω παρατήρησις καθιστά άναπόφευκτον τόν παραλληλισμόν της εξέλιξεως τού άγροτικού πληθυσμού πρός την εξέλιξιν τού αστικού. 'Ορθή δέ είναι ή διαπίστωσις και πάλιν τού Μ. Sivignon ότι, εις περιοχάς όπου ή ύπαιθρος έρημοϋται, παρατηρείται μείωσις τού αστικού πληθυσμού. Η μελέτη της εξέλιξεως τών κατά γεωγραφικόν διαμέρισμα αστικών κέντρων επιβεβαιούτ τά άνωτέρω.

Ούτως, εις την 'Ανατολικήν Μακεδονίαν αί πόλεις Κιλκίς, Σέρραι και Δράμα ύφίστανται τόν άντίκτυπον της αίμορραγίας ή όποία έπληξε τά χωριά της περιοχής των, άλλαι και αί λοιπαι πόλεις από της 'Ορεστιάδος μέχρι της Φλωρίνης εγνώρισαν μείωσιν πληθυσμού, πλύν της Καβάλας και της Κομοτηνής αί όποια εμφανίζον στασιμότητα, ήτοι μικράν αύξισιν κατοίκων, όπερ σημαίνει ότι και αύται εξέλισσονται υπό φθίνοντα ρυθμόν. Εις την 'Ανατολικήν Μακεδονίαν και Θράκην, γενικώς, μόνον ή 'Αλεξανδρούπολις παρουσιάζει κάποιον δυναμισμόν (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως, 1,85%). Τό πολεοδομικόν συγκρότημα Θεσσαλονίκης δεσπόζει όχι μόνον επί της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, άλλά έφ' όλοκλήρου τού βορειοελλαδικού χώρου. Η αύξησης της Θεσσαλονίκης (46,4%, ως έλέχθη άνωτέρω), είναι δυνατόν να θεωρηθ ή εύτυχής, διότι είναι άποτέλεσμα ίσορρόπου ανάπτυξεως, έχούσης ως έπικέντρον τό διϋλιστήριο πε-

τρελαίου, την χαλυβουργίαν και τό έργοστάσιον λιπασμάτων, τά όποια μόλις πρό έτών έγκατεστάθησαν έκεί.¹ Αί πόλεις Καστοριά και Πτολεμαίς άποτελοϋν δυναμικά αστικά κέντρα, αύξηθείσαι κατά την δεκαετίαν 1961-1971 άνω τού 25% (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 3,95% και 2,65%, αντίστοιχως), ένδ αί πόλεις Βέροια, Κοζάνη και Νάουσα παρουσίασαν μετρίαν αύξισιν, ή δέ Κατερίνη μείωσιν πληθυσμού.

Εις την Θεσσαλίαν δύο πόλεις ηξήθησαν άνω τού 25%: τά Τρίκαλα, κυριώτερον κέντρον της Δυτικής Θεσσαλίας, εξέλιχθέντα με μέσον ετήσιον ρυθμόν 1,95%, και ή Λάρισα, ή όποία εξέλισσομένη ταχέως (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 2,70%) τείνει να γίνη συγχρόνως περιφερειακή πρωτεύουσα της Θεσσαλίας και συνδετικός κρίκος μεταξύ Θεσσαλονίκης και 'Αθηνών. Έν αντίθεσει πρός την Λάρισαν, τό πολεοδομικόν συγκρότημα Βόλου παρουσιάζει βραδύν ρυθμόν εξέλιξεως: μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως τού πληθυσμού 0,85%. Έκ τών λοιπών θεσσαλικών πόλεων, ή μόν Καρδίτσα παρουσιάζει στασιμότητα, ό δέ Τίρναβος μείωσιν πληθυσμού (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως—0,35%).

Εις την 'Ηπειρον, τά 'Ιωάννινα κατά την τελευταίαν δεκαετίαν παρουσίασαν πραγματικήν αύξισιν ύπερκαλύπτουσαν την φυσικήν, παρά την έξαρσιν της έξωτερικής μεταναστεύσεως έξ 'Ηπειρου κατά την περίοδον ταύτην.² 'Αλλά ή Πρέβεζα άκολουθεί καθοδικήν πληθυσμιακήν πορείαν.

Εις την Δυτικήν Στεράν 'Ελλάδα, ένδ τό 'Αγρίνιον παρουσιάζεται δυναμικόν αστικόν κέντρον (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως 2,30%), τό Μεσολόγγιον, μικρός λιμήν ως και ή Πρέβεζα, τού όποιου ή έπικοινωνία μετά της ένδοχώρας παρουσιάζει δυσχερείας (έπι πλέον δέ άδυνατεί τεχνικώς να έξασφαλίση τάς συναλλαγάς ταύτης), άκολουθεί καθοδικήν πληθυσμιακήν πορείαν: μέσος ετήσιος ρυθμός αύξήσεως τού πληθυσμού—0,20%.

Εις την Πελοπόννησον 4 πόλεις φθίνον. Πρόκειται διά τάς πόλεις Σπάρτην, Καλαμάταν, Πύργον, και 'Αμαλιάδα. Η Κόρινθος, ευννηθεσα έκ της έγκαταστάσεως όρισμένων βιομηχανιών αί όποιαί άπεμακρύνθησαν έκ της Πρωτευούσης, λόγω άποκενρώσεως, εξέλισσεται ταχέως (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής 2,70%), αύξηθείσα άνω τού 25%. Αί Πάτραι, τρίτη πόλις της 'Ελλάδος, ως προελέχθη (βλέπε άνωτέρω σ. 91), καταλαμβάνει τό 41% τού αστικού πληθυσμού της Πελοποννήσου. 'Ως περιφερειακή πρωτεύουσα αί Πάτραι διαδραματίζουν και θά διαδραματίσουν εις τό μέλλον ρόλον τινά, λόγω τού λιμενός των, καταλήλουν γεωγραφικώς διά τάς σχέσεις της 'Ελλάδος με την Δυτικήν Μεσό-

1. Μ. Sivignon, ένθ' άν.

2. Βλέπε Μ. Παπαδάκη και Γ. Σιάμπου, 'Εξελίξεις και προοπτικαι τού πληθυσμού της 'Ελλάδος, 1920-1985, ένθ' άν, σ. 18.

γειον, καλύπτουσαι ὅμως μόνον τὸ 2,5% τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ἐμφανίζονται ἀσήμαντοι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ δύο μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς Ἑλλάδος.

Τρεῖς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ταχέως ἐξελισσομένων καὶ παρουσίασαν μεγάλην αὐξησιν πληθυσμοῦ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971, εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὴν περιοχὴν μὲ τὸν ὑψηλότερον ἀστικὸν δυναμισμόν ἐξ ὧν τῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι λόγῳ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατέστησαν τὸ πρῶτον ἀστικὸν κέντρον τῶν Βαλκανίων. Πρόκειται διὰ τὰς πόλεις: «μανιτάρια», Ἀχαρνάς, Ἄνω Λίονα καὶ Ἀσπρόπυργον, αἱ ὁποῖαι ἠδξήθησαν κατὰ 116%, 242% καὶ 35%, ἀντιστοίχως. Ἄλλ' αἱ πόλεις αὗται στεροῦνται αὐτονομίας, ἡ μεγάλη αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀθηναϊκῶν προαστίων, καὶ ὁ ρόλος τῶν εἶναι αὐτὸς τῶν πόλεων-δορυφόρων τῆς Ἀθήνας.

Αἱ πόλεις τῶν νήσων δὲν ἀποφεύγουν τὸν μαρασμόν. Τινῶν ἐξ αὐτῶν ὁ μαρasmus εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὴν προηγούμενην δεκαετίαν 1951-1961. Πρόκειται διὰ τὰς πόλεις τῆς Ἑρμούπολεως, τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Καλύμνου, τοῦ Ρεθύμνου. Ἐκ τῶν ἄλλων νησιωτικῶν πόλεων ἡ Κέρκυρα, τὰ Χανιά, ἡ Ρόδος, ἀκολουθοῦν καθοδικὴν πληθυσμιακὴν ἐξέλιξιν, τὸ αὐτὸ δὲ ισχύει καὶ διὰ τὴν Σαλαμίνα τῆς ὁποίας ὁ ἐκτάκτως ταχὺς ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῆς δεκαετίας 1951-1961 ἀνεκόπη κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971. Τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Ἑράκλειον ἐγνώρισε μικρὰν αὐξήσιν (21,0% ἐναντί 20,1% τῆς δεκαετίας 1951-61). Ἡ μόνη νησιωτικὴ πόλις ἡ ὁποία ἠδξήθη ἄνω τοῦ 25% εἶναι ἡ Χαλκίς. Ἡ πόλις αὕτη εὐνοηθεῖσα, ὡς καὶ ἡ Κόρινθος, ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως ὀρισμένων βιομηχανιῶν αἱ ὁποῖαι ἀπεμακρύνθησαν ἐκ τῆς Πρωτευούσης, ἐνεκα ἀποκεντρώσεως, διατηρεῖ τὴν «ἀνεξαρτησίαν της».

Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ὧς ἄνω λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῆς ἐξελίξεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971, ὑπαίθριος καὶ πόλεις συμπεριφέρονται εἰς τὴν παρακμὴν. Ὡς ἐκ τούτου, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀληθές ὅτι ἡ ὑπαίθριος ἐρημοῦται πρὸς ὄφελος τῶν πόλεων.

Αἱ πλεῖστοι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων παρουσιάζουν σήμερον σύγχρονον χαρακτὴρ καὶ φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν ἐστίας ἐλξεως τοῦ περιβάλλοντος ἀγροτικοῦ κόσμου. Ἐὰν ὅμως λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνισότητας ἀναπτύξεως εἰς τὸν ἀγροτικὸν ὥρον καὶ τὸν ἀνεπαρκῆ κοινωνικοοικονομικὸν ἐξοπλισμόν, ἀμφιβάλλει διὰ τὴν ποιότητα τῶν ἐστιῶν αὐτῶν ἡμερῶν.¹ Ἐκ τῆς ἐρεύνης μας αὐτῆς διαπιστοῦται

ὅτι ἐλάχιστα εἶναι αἱ πόλεις διὰ τὰς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ἀποτελοῦν δυναμικὰ ἀστικά κέντρα, πόλεις-καταφύγια, τοῦ ἐν ἀποσυνθέσει παραδοσιακοῦ ἀγροτικοῦ στρώματος.

Πολλοὶ ἐπαρχιακοὶ πόλεις, τέκνα ἐνὸς βιαίου ἐποικισμοῦ (δεκαετία 1940-1950) καὶ μιᾶς ἀνοργανώτου ἀστικοποιήσεως (εἰκοσαετία 1951-71), δὲν κατάρθωναν νὰ ἀναπτυχθῶν, καὶ ἄλλαι μὲν εὐρίσκονται εἰς στασιμότητα, ἄλλαι δὲ φθίνουσιν. Ὡς σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν δεκαετίαν 1940-1950 ὁ πληθυσμὸς ὀρισμένων ἐπαρχιακῶν πόλεων ἠδξήθη πλέον τοῦ 40% (Ἰωάννινα, Κατερίνη, Λαμία, Ἄρτα) ἢ ἀπὸ 25% ἕως 40% (Ἡράκλειον, Λάρισα, Κέρκυρα, Τρίκαλα, Βέροια, Ἀγρίνιον, Καρδίτσα, Κόρινθος, Κοζάνη, κλπ.). Ὀρισμένοι ἀπὸ τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐξελιγθεῖσαι ἀπὸ κομποδίας εἰς μικρὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις, φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν σήμερον διέξοδον τῶν ἀνισοτήτων εἰς τὰς συνθήκας ζωῆς μεταξὺ ἀγροτῶν καὶ ἀσθῶν, καὶ πρῶτον σταθμὸν εἰς τὴν δόδον πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλά, ὡς ἔχει παρατηρηθῇ, «ἐὰν ἡ πόλις περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ὑφίσταται τὴν διέλευσιν τῶν δημογραφικῶν ρευμάτων (πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν), δὲν ἀσκεῖ πλέον τὸν πρέποντα ρόλον ἐντὸς τοῦ γεωγραφικοῦ ἱστοῦ».²

Ἡ ἔρευνα ἡ ὁποία προηγήθη ἐπιβεβαίωσεν τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν, ἡ ἀδυναμία δὲ τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων νὰ συγκρατήσουν τὸν πληθυσμόν αὐτῶν, εἶναι λίαν σαφῆς ἐνδείξις τῆς ἐλλείψεως δυναμικότητος καὶ τῆς λειτουργικῆς ἀνεπαρκείας αὐτῶν.

Εἰς ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν ὥρον δύο μόνον πόλεις δεσποιοῦν: ἡ Θεσσαλονίκη, ὁ πληθυσμὸς τῆς ὁποίας κατὰ τὴν τελευταίαν περιόδον ἠδξήθη ραγδαίως, καὶ κατ' ἐξοχὴν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κίρκη τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία ὡς ἔδρα ὧν τῶν δυναμισμῶν ἔχει ἀποδυναμώσει δομικὰ καὶ κερματίζει δυναμικὰ καὶ λειτουργικὰ τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Ἡ Περιφέρεια Πρωτευούσης «αὐξήθηκε—κατὰ τὴν δεκαετίαν 1961-1971—σὲ βαθμὸν ποῦ θὰ ἔκανε κάθε Κυβέρνηση νὰ τρομάξῃ», παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ ὁ συνάδελφος κ. Ἀλέξ. Καραγιάννης.³ Ἡ ὑπέρμετρος αὐξήσις τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ὀρεῖται εἰς τὴν ἀθρόαν ἐσωτερικὴν μετανάστευσιν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν μεταναστευτικὸν ρεῖμα εἶναι ἐστραμμένον σχεδὸν ἀποκλειστικῶς πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς μεγάλους πόλους ἐλξεως, μικρὸν δὲ ποσοστὸν ἀπορροφεῖται ἀπὸ τὰς ὑπολοίπους πρωτευούσας νομῶν ἢ ἀπὸ πόλεις αἵτινες ὑπόσχονται ἐργασίαν.

Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι εἰς τὸ παρὸν σύντομον ἄρθρον καταστάσεις εἰς ὅτι ἄφωρῳ εἰς τὴν κατανόμησιν καὶ τὴν ἐξελίξιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν

1. Περὶ τῶν ἀνωτέρω, ὡς καὶ πλείονα τούτων, βλέπε Μ. Θεοφίλου, «Τὰ χωριά μας, ἰδίως τὰ ὄρεϊνά, εἶναι ἀποικίαι καταδίκων»; κλπ., ἐνθ' ἄν., παρ. «Τὸ μέλλον τοῦ ἀγροτικοῦ μας κόσμου».

2. Β. Kayser, ἐνθ' ἄν., σ. 149.

3. Βλέπε Ἀλ. Καραγιάννη, «Πῶς ἡ Ἀθήνα ἀπομυζᾷ μὲ κάθε τροπὴ τὴν ὑπόλοιπὴν Ἑλλάδα», εἰς *Οἶκον. Ταχυδρόμο*, ἀριθ. φύλλον 1094, Ἀθήναι, 17 Ἀπριλίου 1975.

μεταξύ των δύο τελευταίων απογραφών περιόδον, προδιαγράφουν δυσμενείς διά τὸ μέλλον τῆς χώρας προοπτικές. Εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν ὑπερσυγκεντρωτισμὸν τῆς πρωτεύουσας τῆς, μὲ ἐγκαταλειμμένην τὴν ἀγροτικὴν τῆς ἐνδοχώραν καὶ μὲ τὰ ἀνίσχυρα καὶ εὐθραυστα ἐπαρχιακὰ τῆς ἀστικά κέντρα, κάθε προσπάθεια κοινωνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν.

Ἐν συμπεράσματι, θὰ ἐρωτήσωμεν μετὰ τοῦ Γάλλου ἀνθρωπογεωγράφου Μ. Sívignon: Εἶναι δυνατὸν ἔν Ἑθνος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἑαυτὸ, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀντιδράσεως, νὰ βλέπῃ νὰ ἀποξηραίνωνται τὰ μέλη του καὶ νὰ μεταβάλλεται εἰς εἶδος κορμοῦ δένδρου ἄνευ κλάδων, ὅταν μάλιστα δὲν διαθέτῃ οὔτε μεγάλην ἔκτασιν οὔτε ἐπαρκῆ πληθυσμὸν;¹

Ι. Βλ. Μ. Sívignon, ἔνθ' ἂν.

Σημείωσις: Εἰς σελίδα 93, στήλῃ 2, σειρὰ 3, τὸ χωρίον «Ὡς δύνανται τις... В. Kayser», καὶ σειρὰ 12, τὸ «...καὶ Τεμένους... Λάρισα» νὰ μὴ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πλὴν τῆς ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένης βιβλιογραφίας ἃς ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ κάτωθι ἔργα:

Γ. Burgel: *Recherches Agraires en Grèce* (Série Mémoires et Documents), vol. 13, SNRS, Paris-France καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν, μετάφρασις ὑπὸ Μ.Δ. Θεοφίλου (ὑπὸ δημοσίευσιν).

Θ. Δοξιάδης: «Ἐπιβίωσις ἡ αὐτοκτονία;» εἰς ἔφημ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 21 Μαρτίου 1971.

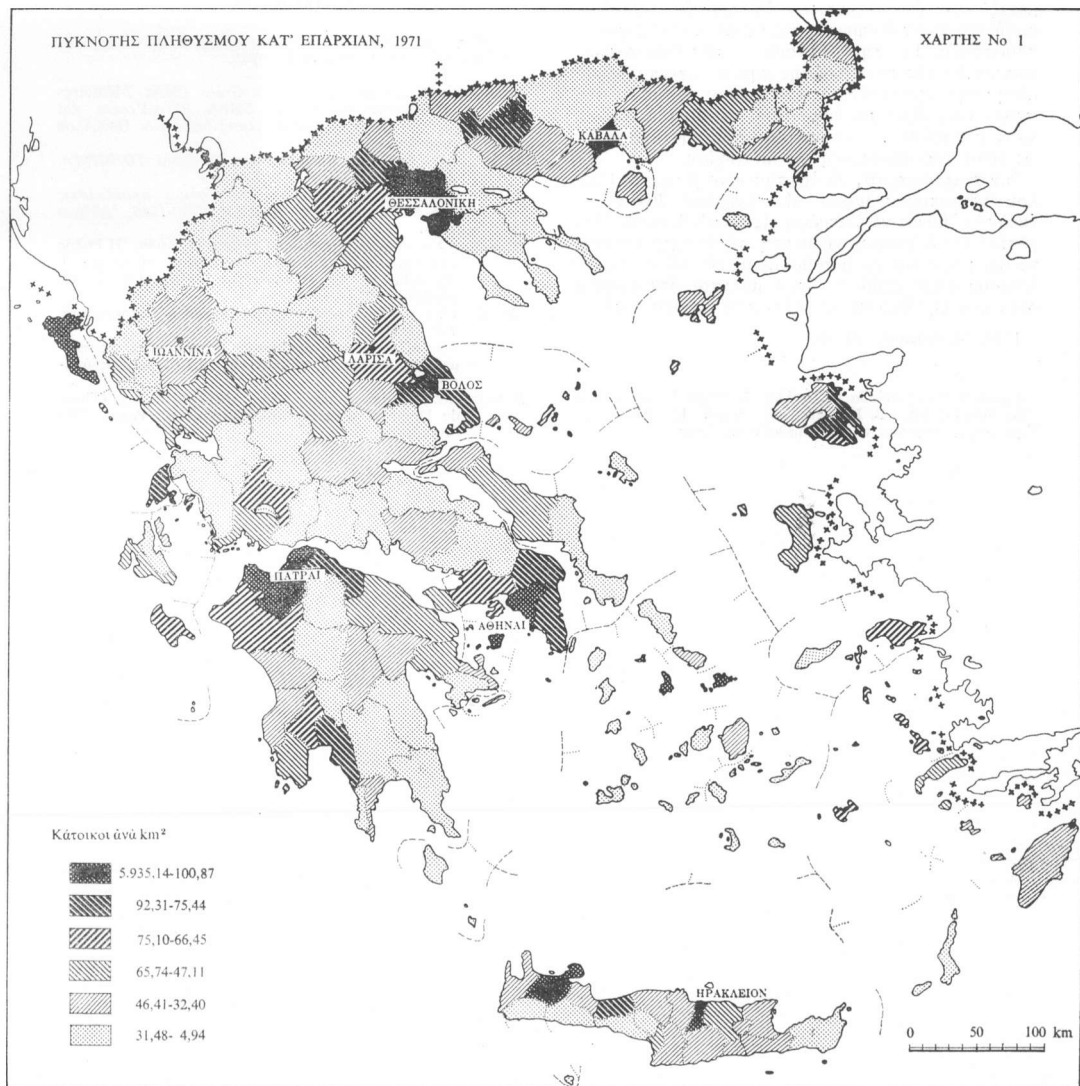
ΕΣΥΕ: *Δημογραφικαὶ ροπαὶ καὶ μελλοντικαὶ προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1960-1985*, Ἀθῆναι 1966.

Β. Νέτα: «Χωριά νεκροταφεῖα στὴ Βόρεια Ἑλλάδα. Ἡ Ρόδος σὲ μαρασμὸν» (διαπιστώσεις καὶ σχέδια τοῦ διοικητοῦ τῆς ΑΤΕ, κ. Ἀδ. Πεπελάση), *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 13 Ὀκτωβρίου 1974.

Ἀδ. Πεπελάση: «Τὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα καὶ ἡ Δημοκρατία», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 29.9.74.

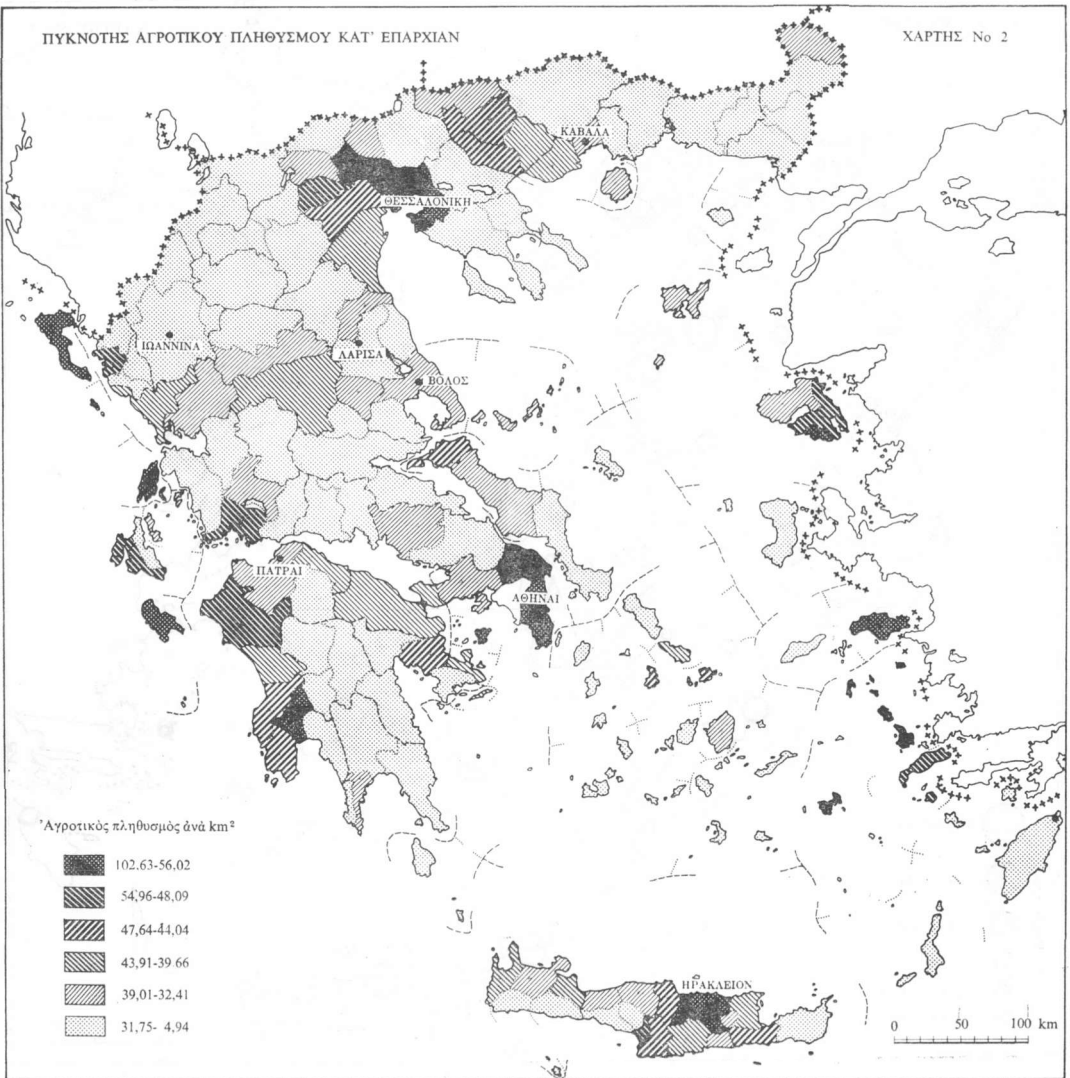
Ι. Δ. Πίντου: «Πρὸς νέους ὀρίζοντας» (συνέντευξις εἰς ἔφημερίδα *Μακεδονία*, φύλλον τῆς 19.1.61) καὶ εἰς ἀνάτυπον.

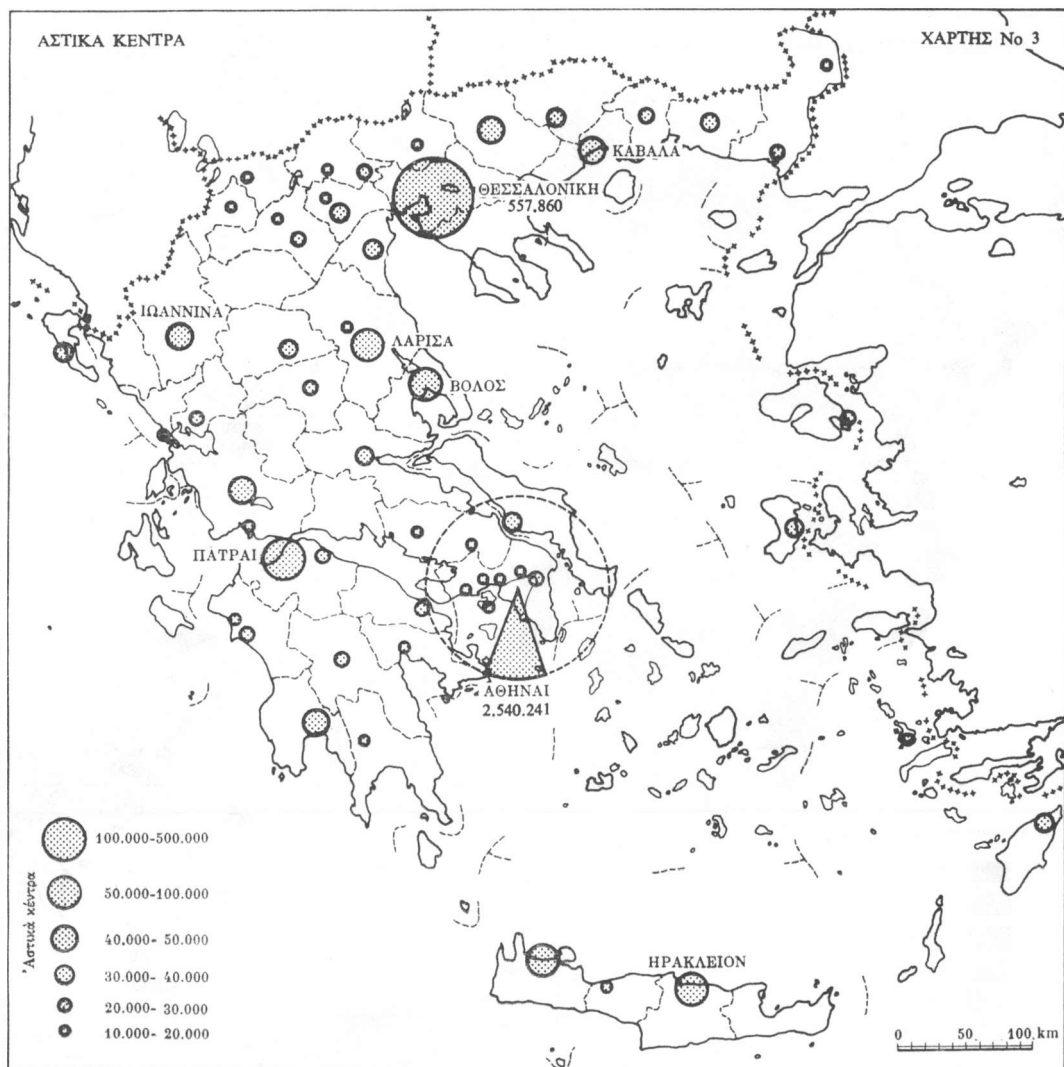
Ν. Vernikos: *L' économie de la Grèce, 1950-1970*, τ. 2 (Thèse de Doctorat d'Etat), πολυγραφημένη, Paris 1974 (ἀνέκδοτος).

ΠΥΚΝΟΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤ' ΕΠΑΡΧΙΑΝ

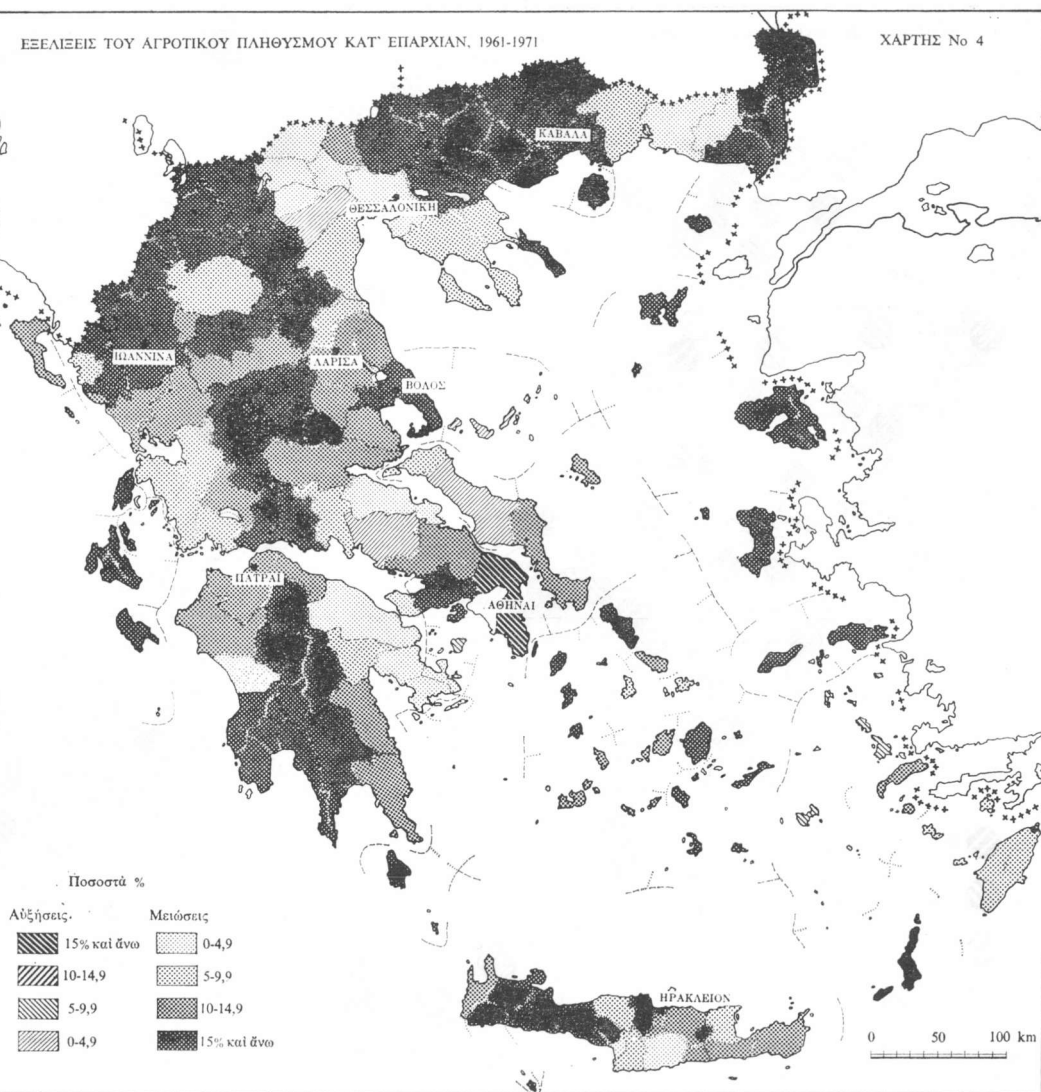
ΧΑΡΤΗΣ Νο 2

ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤ' ΕΠΑΡΧΙΑΝ, 1961-1971

ΧΑΡΤΗΣ Νο 4

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΤΑ ΡΥΘΜΟΝ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ, 1961-1971

ΧΑΡΤΗΣ Νο 5

